

LEV SESZTOV

**A GONDOLKODÁS MÁSODIK
DIMENZIÓJÁRÓL**

Fordította: Kalmár Zoltán

A fordítást az eredetivel egybevetette: Ferincz István

Lev Sesztov 1966-ban született Kijevben, zsidó családban. A moszkvai egyetemen jogot és matematikát hallgatott, érdeklődése azonban egyre inkább az irodalom és a filozófia felé fordult. Az 1895 és 1914 közötti éveket Nyugat-Európában töltötte, 1914-ben visszatért Moszkvába. Kényszerű emigrációja előtt a kijevi egyetemen görög bölcséletet adott elő. Szülőföldjét elhagyva végül Párizsban telepedett le és itt kapott katedrát. Barátjával, Nyikolaj Bergyajevvel együtt jelentős befolyást gyakorolt a francia egzisztencializmusra. Főműve, az „Athén és Jeruzsálem”, halála évében, 1938-ban látott napvilágot.

Főbb művei:

A jó fogalma Tolsztoj gróf és Fr. Nietzsche tanításában (1900)

Dosztojevszkij és Nietzsche – A tragédia filozófiája (1903)

A talajtalanság dicsőítése – Kísérlet az adogmatikus gondolkodásra (1905)

A kulcsok hatalma (1923)

Jób mérlegén – Vándorlások lélekről lélekre (1929)

Kierkegaard és az egzisztencialista filozófia (1936)

Athén és Jeruzsálem (1938)

Spekuláció és kinyilatkoztatás (1963)

Csak a hit által (1964)

Harc és spekuláció

A régiek és boldogok, akik jobbak voltak nálunk és közelebb álltak Istenhez.

Platón (*Philebosz*)

Nagy és végső harc vár a lélekre.

Plótinosz (*Enn. I. 6. 7.*)

I.

IGNAVA RATIO. De vajon lehet-e az értelem nem henye? Ebben van a lényege, mint ahogy gyávaságában is. Vegyünk elő bármilyen filozófia tankönyvet és rögtön meggyőződhetünk, hogy az értelem alázatosságával, nyomottságával, gyávaságával kérkedik. Az értelemnek „szolgaian” reprodukálnia kell a neki „adottakat”, és a legnagyobb bűnül rója fel magának a szabad alkotás mindenféle próbálkozását. Következésképpen nekünk is szolgaian engedelmeskednünk kell annak, amit számunkra az értelem előír. És ez nevezetne szabadságnak. Pedig csak az szabad, akit sola ratione ducitur (csak az ész vezet). Így tanította Spinoza, így tanították az ókoriak, így gondolja mindenki, aki tanítani vagy tanulni akar. Mivel pedig szinte nincsenek olyanok, akik ne tanították vagy ne tanulták volna, így az ignava ratio látszik valóban a világ egyetlen urának és parancsolójának.

II.

KÉTFÉLE MÉRTÉK. Állítólag azért haragszanak rám, mert mindig ugyanarról beszélek. És Szókratészre is ugyanezért haragudtak. Mintha mások nem ugyanarról beszélnének. Nyilván valami másért is haragszanak. Ha mindig egy és ugyanazt mondanám, de a megszokottat, az elfogadottat, mivel az mindenki által elfogadott és érthető, nem haragudnának rám. És nem tűnne úgy, hogy az „ugyanaz”, azaz a mindig azonos nem hasonlít arra, amit hallani szeretnének. Hiszen itt körös-körül mindenki folyton azt bizonygatja, még annyi évszázaddal Arisztotelész után is, hogy az ellentmondás törvénye – megingathatatlan princípium, hogy a tudomány szabad kutatás, hogy ami egyszer megtörtént, azt maga az Isten sem tudja nem megtörténné tenni, hogy az ember rendeltetése felülkerekedni önmagán, hogy a mindenegység a legfőbb eszme stb. És ezen nem botránkoztak meg: senki sem haragszik, mindenki elégedett, és mindenkinek úgy tűnik, hogy nagyon új. Amikor pedig azt mondja az ember, hogy az ellentmondás törvénye egyáltalán nem is törvény, hogy az önevidenciák megtévesztenek, a tudomány fél a szabadságtól, – nemcsak másodszor vagy harmadszor nem hagyják megismételni – már első alkalommal megharagszanak. És azt keil gondolnunk, ugyan-

azért haragszanak meg, amiért az alvó megharagszik, amikor felébresztik. Aludni akar, valaki pedig zaklatja: Ébredj fel! És miért haragszanak? Örökké mégsem lehet aludni. Nem én ébresztem fel (az igazat megvallva erre nem számított), mégis eljön az óra és valaki más már nem szóval, hanem másképp, teljesen másképp, kezdi már az ébresztést és akinek fel kell ébrednie, az felébred. Azt kérdezik, akkor én miért fáradozom, miért szorgoskodom? Hiszen éppen ez az, hogy fáradozom és szorgoskodom, jóllehet magam is tudom, hogy semmit sem érek el vele és hogy megcsinálják azt nélkülem is, amit én nem tudok megcsinálni. Minden lehetőség megvan arra, hogy rám bizonyítsák az ellentmondást. És már régen rám bizonyították volna, és lelepleztek volna, ha nem érezték volna meg, hogy az ilyen leleplezés nem elkeserít, inkább örömet szerez nekem. Hiszen az embert csupán azért leplezik le, hogy kellemtelenséget okozzanak neki.

III.

SZÓKRATÉSZ SORSA. Szókratészt nem azért mérgezték meg, mert új igazságokat és új isteneket talált ki, hanem azért, mert igazságaival és isteneivel mindenkit zaklatott. Ha nyugodtan ült volna otthon, s könyveket írt volna vagy az akadémián tanított volna, nem bántották volna. Hiszen békén hagyták Platón! Igaz, ő is majdnem megjárta, mikor kitalálta, hogy előhozakodik gondolataival a türannoszál, de ő viszonylag könnyen megúszta. Plótinoszhoz pedig senki nem is nyúlt, sőt a császárok tisztelték őt, természetesen azért, mert egyáltalán nem törődött filozófiájának terjesztésével, s a beavatatlanok előtt eltitkolta. Úgyhogy a hegeli konstrukció vagy Szókratész „sorsának” megértése teljesen önkényes. Szókratész nem azért halt meg, mert két gondolatrendszer összeütközött, hanem azért, mert nem tudta és nem akarta féken tartani a nyelvét. Az emberek nem annyira a – régi és új – igazságoktól félnek, inkább az igazságok hirdetőitől. Mivel az igazság senkit sem zaklat és nem nyugtalanít, a hirdetőik azonban kellemtelen népség: ők maguk nem ismerik a nyugalmat és másokat sem hagynak nyugton. Röviden szólva: Szókratészt, ahogy ő maga is bevallotta ezt (a platóni apologiában bögölynek nevezi magát), csak azért ölték meg, mert megmérgezte az athéniek életét. Ha csak magát és barátait rázta volna fel, ezt megbocsátották volna neki. Még ismételték is volna szavait az aletine egregorsis-ről (az igaz ébredésről). Valójában ezzel véget is ért: Szókratész meghalt, s mindenki dicsőíteni kezdte őt. Tudták, hogy már nem fog zaklatni, – néma igazságok pedig senkit sem fenyegetnek.

IV.

AZ INTELLEKTUÁLIS LELKIISMERETESSÉG. Az intellektuális lelkiismeretesség vezette Spinozát, majd Spinoza nyomán Leibnizet, Kantot és az újkor minden más filozófusát arra a meggyőződésre, hogy a Biblia nem igazságot tartalmaz, hanem morált, hogy a kinyilatkoztatás – fantasztikus kitalálás, míg a gyakorlati ész posztulátumai – értékes és nagyon hasznos dolgok. Következésképpen? Következésképpen, mondják, el kell felejteni a Bibliát és Spinozán és Kanton... kell nevelkedni. Azonban

ha megpróbálnánk másképpen következtetni, azt mondanánk: következésképpen, a polkba kell küldeni az intellektuális lelkiismeretességet, hogy megszabaduljunk a kanti posztulátumoktól és megtanuljunk úgy beszélgetni Istennel, mint ahogy ősatyáink beszélgettek vele. Hiszen az intellektuális lelkiismeretesség az ész iránti engedelmesség, nem félelemből, hanem lelkiismeretességből. Ez erény, ha az ész törvényes uralkodó. De ha bűnös bitorló? Akkor pedig ez már nem engedelmesség lesz, hanem semmi tiszteletet nem érdemlő szolgáltság. Erről nemcsak beszélni, de gondolkodni sem akar senki. És még milyen ingerültek lesznek akkor, mihelyt valaki erről kezd beszélni. Legfeljebb arra vagyunk hajlandók, hogy átértelmezzük a Bibliát és összhangba hozzuk Spinozával és Kanttal. Hegel szólt a kinyilatkoztatásról, az emberré lett Istenről, az abszolút vallásról – de az ő intellektuális lelkiismeretessége minden kétségen felül áll. Hegel elárulhatta Schellinget, de szívvel-lélekkel az észt szolgálta.

V.

SPEKULÁCIÓ. A spekuláció, önnön lényegét tekintve, törekvés az élőlények mögött, előtt vagy fölött örökké létező és a világmindenség fölött uralkodó megingathatatlan princípiumok megtalálására. A „legsabadabb” emberi gondolat megelégszik kutatásaival, mikor úgy tűnik számára, vagy mikor, mint inkább mondani szokás, meggyőződik, hogy túlment az individuális, ingatag önkényeskedések határán és behatolt az állandó törvényszerűség birodalmába. Ezért minden spekulatív rendszerben a szabadsággal kezdik, azonban a szükségszerűséggel fejezik be, mellesleg, mivel általában véve, a szükségszerűség nem örvend jó hírnek, így rendszerint igyekeznek bebizonyítani, hogy a végső, legfőbb szükségszerűség, melyhez a spekuláció által jutnak el, már semmiben sem különbözik a szabadságtól, más szóval az ésszerű szabadság és a szükségszerűség – egy és ugyanaz. Valójában azonban egyáltalán nem egy és ugyanaz. A szükségszerűség szükségszerűség marad, legyen az ésszerű vagy ésszerűtlen. Rendszerint azonban mindenféle leküzdhetetlen szükségszerűséget ésszerű szükségszerűségnek neveznek. Az utóbbi körülményt azonban mesterien elhallgatják, és nem alaptalanul. Az emberi lélek mélyén kiirthatatlan szükséglet és örök álom él – saját akarat szerint élni. Azonban miféle saját akarat az, ha ésszerű, sőt még szükségszerű is? Ilyen szokott-e lenni a saját akarat? Az embernek pedig a világon a leginkább arra van szüksége, hogy saját, jóllehet együgyű, de saját akarata szerint éljen. A legékesebben szóló, a legmeggyőzőbb bizonyítékok hiábavalók maradnak. Azaz „az embert hallgatásra lehet bírni” – még bizonyítékokkal is, bár, természetesen, a meggyőzésnek is sok sokkal biztosabb módja van, és mint a történelem tanítja, a „bölcs” bizonyítékok sohasem riadtak vissza semmilyen szövetségéstől – azonban a hallgatás egyáltalán nem az egyetértés jele. Gyakran azért hallgatunk, mert belátjuk a szavak hiábavalóságát, és hát nem mindenki szeret vitatkozni. A filozófusok, akik okosabbak, tudják ezt. Ezért gyűlölik úgy a tömeget (ők úgy mondják, hogy lenézik – így magasztosabb), annak ellenére, hogy a tömeg ritkán nyilvánít ellenvéleményt velük szemben. Az emberek meghallgatják, sőt helyeselnek – később pedig, mintha semmit sem hallottak volna. Időnként még rosszabb is előfordul: ismétlik, gyakran elismétlik, amit hallottak, azonban saját elképzeléseik szerint élnek és cselekszenek: video melioro, proboque, deteriora se-

quor.¹ Dehát hogyan is van ez: látja is, bele is egyezik, hogy a szabadság és a szűkségszerűség egy és ugyanaz, és hogy az ideálist és a valóság feletti princípiumokat állító spekulációk az igazságot nyilatkoztatják ki, és amikor cselekvésre kerül a sor, mintha soha sem lettek volna a világon sem spekulatíván gondolkodók, sem ideális lények. Kinek van igaza? A spekulatíván gondolkodóknak, akik az ideális princípiumokat keresik, vagy az egyszerű embereknek, akiknek természetes ösztöneik azt sugják, hogy az ideális princípiumok az ördögtől valók – ahogy az élet és a világmindenség minden mechanikus magyarázata is?

VI.

KÉRDÉSEK. Úgy tűnik számunkra, hogy kérdezni mindig helyénvaló, hogy az igazsághoz kérdéseken keresztül vezet az út. Megkérdezzük, hogy mekkora a hang sebessége, hová ömlik a Volga, hány évig él a varjú, stb. vég nélkül, és mint ismeretes, ezekre a kérdésekre nagyon határozott válaszokat kapunk, és ezeket a válaszokat igazságoknak tartjuk. És máris levonjuk a következtetést: kérdéseink ezreire, millióira kaptunk olyan választ, amely magában rejti az igazságot, tehát, hogy igazságot kapjunk, kérdezni kell. Ezért kérdezzük – van-e Isten, halhatatlan-e a lélek, szabad-e az akarat (három kérdés, amire Kant szerint az egész metafizika korlátozódik), miközben eleve meg vagyunk győződve, hogy ezúttal is, mint már korábban, ha nem kezdünk el kérdezni, nem tudjuk meg az igazságot. Eszünk „megsejtette” azt, amit még nem látott, mi pedig örülünk is: kibővült a „tudásunk”. Mint ahogy a mindennapi tapasztalat mutatja, a rablás igen gyakran büntetlen marad, de nem mindig. Ez alkalommal valaki könyörtelenül büntet – természetesen nem az ész (az ész elég ravasz vagy tökéletes és ki tud bújni a felelősség alól), hanem az ész hiszékeny és naív hordozóit, az embereket. Ők nem kapnak semmilyen választ a legállhatatosabb kérdések ellenére sem – vagy egyáltalán nem olyan válaszokat kapnak, amilyenekre számítottak. Úgy kell nekik – miért kérdeztek! De vajon át lehet-e engedni valakinek vagy valaminek az Istenre, a lélekre, a szabadságra való tulajdonjogunkat? De hiszen, ha megkérdezzük, ezt a jogot átengedjük valakinek! De kinek? Ki az, aki kicsalta vagy elrabolta tőlünk lelkünket és Istenünket? És miért ő (vagy az) tulajdonította magának a döntéshozás jogát arról, ami számunkra a legfontosabb a világon, akinek semmi köze nincs hozzánk, akinek semmihez sincs köze, akinek mindegy.

VII.

UNDE MALUM. Azt kérdezik: honnan van a rossz? E kérdésre számos, bár meglehetősen egyforma teodicea ad választ, azonban ezek a válaszok csak a teodíceák szerzőit elégítik ki (ha egyáltalán kielégítik?) és az érdekes olvasmányok kedvelőit. Másokat a teodíceák felingerelnek, s az ingerlés egyenesen arányos azzal a sürgető voltával, mellyel az emberben a rossz kérdése felvetődik. S akkor, amikor a kérdés sürgető volta eléri a legvégső fokot, mint például Jób esetében, a teodicea istenkáromlásnak kezd

1 Látom a jót és helyeslem, s a rosszat követem.

tűnni. Szerencsétlenségének mindenféle „magyarázata” Jób számára csak a szenvedés növekedése. Nem kell semmilyen magyarázat, semmilyen válasz. Nem kell vigasz sem. Jób éppen azért szidja a hozzá eljött barátait, mert ők a barátai, s mint barátai szeretnének „könnyíteni” rajta – amennyire egy ember könnyíteni tud a másikon. Jób számára mindennél rosszabb ez az „amennyire”. Ha már nem lehet segíteni – akkor vigasztalni sem szükséges. Más szóval: meg lehet kérdezni (néha, mint Jóbnál, szükséges megkérdezni): honnan van a rossz? Erre a kérdésre azonban nem lehet válaszolni. És amikor a filozófusok megértik, hogy sem erre a kérdésre, sem sok más kérdésre nem lehet válaszolni, csak akkor tudják meg, hogy nem mindig azért tesznek fel kérdéseket, hogy azokra választ adjanak, hogy vannak kérdések, melyeknek az az értelme, hogy nem tűnnek válaszokat, mivel a válaszok megölnék azokat. Nem érthető? Önök azonban legyenek türelemmel: nemcsak ezt szokja meg az ember.

VIII.

A KÉNYSZERÍTŐ IGAZSÁGRÓL. Valaki azt kérdezi: hogyan lehetséges a tudás, hogyan lehet az, hogy valami, ami egyáltalán nem olyan, mint mi vagyunk, belénk hatol? Kérdezi és nem nyugszik meg addig, amíg be nem bizonyítja magának vagy azt nem hiszi, hogy bebizonyította, hogy a megismerő és amit megismer, végülis, egyáltalán nem különböző, hanem egy és ugyanaz, és hogy következésképpen, lehetetlen nem fordul elő. Miért nyugtalanítja úgy az a gondolat, hogy előfordul a lehetetlen, és megfordítva, az a meggyőződése, hogy nem fordul elő lehetetlenség, miért tűnik számára olyan megnyugtatónak? És végül a legutolsó: miért tartja oly nagyra nyugalmát, mint hogyha a nyugalom az ember legnagyobb vívmánya lenne. Nem vállalom helyette a válaszadást és hajlandó vagyok azt gondolni, hogy ő maga sem ad magának választ.

Más embert más nyugtalanít. Még örülne is, ha megtudná, hogy nemcsak a lehetséges történik meg, hanem a lehetetlen is. A valóság azonban erőszakkal az ellenkezőjéről győz meg. Nemcsak a lehetetlen nem történik meg, de sok lehetséges sem. Mondjuk, semmi lehetetlen nincs abban, hogy az emberek szeressék egymást. Az életben azonban – az ember embernek farkasa. Ugyancsak semmi lehetetlen nincs abban, hogy az ember, mint némely más állat, néhány száz évig éljen. Vagy abban sem, hogy ne akkor haljon meg, amikor eljön az ismeretlen valaki vagy valami által kitűzött idő, hanem akkor, amikor saját magának eszébe jut. És a valóságban még sok ilyesmi bizonyul meg nem valósultnak és megvalósíthatatlannak. Az emberek megvalósíthatatlan és örök vágya az abszolút tudás: minden, amit tudunk, relatív és keveset tudunk. A végső igazságot áthatolhatatlan sötétség borítja, jóllehet teljesen lehetséges, sőt természetes lenne, hogy az igazság ne legyen elrejtve az emberek elől, akik úgy keresik és vágnak rá.

És íme, azt mondom, előfordul, hogy a gnoszeológust teljesen más nyugtalanítja: mitől van az, hogy ami van, az nem felel meg annak, amit mi szeretnénk, hogy legyen? Azt mondják, hogy ez nem gnoszeológiai kérdés. Dehát éppen arról van szó, hogy maga az, ami nem gnoszeológiai, sokkal inkább gnoszeológiai, mint az, amiről az elején beszéltünk. Hogyan lehetséges az, hogy a rajtunk kívüli és a ránk nem ha-

sonlító valami tudásunk tárgyává válik, csak azért tűnik alapkérdésnek, mert babonásan meg vagyunk győződve arról, hogy csak a lehetséges történik meg. De hiszen ez a legtisztább előfeltétel, mely még a mindennapi tapasztalattal sem egyezik meg. A mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy ha az oxigént a hidrogénnel megfelelő arányban egyesítjük, vizet kapunk, ha pedig nitrogénnel – akkor levegőt. De hiszen ez nyilvánvalóan lehetetlen dolog. Mitől lesz hirtelen az oxigénből és a hidrogénből víz? Miért nem marad az oxigén oxigén, a hidrogén pedig hidrogén? Vagy miért nem alakulnak át levegővé? Itt minden teljesen önkényes, semmire sincs alapozva, és következőképpen, lényegében teljesen lehetetlen. A kémia a természetben szétárasztott végtelen önkény tudománya, annak a tudománya, hogy bármiből bármi tetszés szerint származik. És csak egy megszorítás van: nem a mi tetszésünknek megfelelően, akik a kémiát tanuljuk, hanem valakinek vagy valaminek megfelelően, akit név szerint meg sem tudunk nevezni. Az ő tetszése szerint – mi pedig ha akarjuk, ha nem, már kényszerítve vagyunk a kémia tanulására, azaz akaratának megismerésére. De hiszen jogos a kérdés: akkor hát, miért van az, hogy ő (vagy inkább az, hogyha ez nem élőlény, mint ahogy mindenki meg van győződve róla) parancsol, mi pedig engedelmességre vagyunk kényszerítve? Más szavakkal kifejezve: honnan van a megismerés kényszerítő ereje? Miért keletkezik az oxigénből és a hidrogénből víz, nem pedig kenyér, arany, vagy zenei szimfónia? Vagy miért víz jön létre az oxigén és a hidrogén egyesüléséből, nem pedig hang és fény? Honnan van a tudományos igazságnak, sőt még az egyszerű tapasztalati igazságnak is e kérlelhetetlen kényszerítő ereje? És azok az emberek, akik oly komolyan nyugtalanokdtek, hogy nehogy a valóságban valami lehetetlen előforduljon, miért közbömbösek teljesen aziránt, hogy a valóságban számunkra oly sok minden teljesen elfogadhatatlan? Hiszen sokkal könnyebb egyetérteni azzal, hogy Pygmalion életre keltette saját szobrát, hogy Józsué megállította a napot stb., mint azzal, hogy az athéniak megmérgezték Szókratészt. Ugyanakkor pedig, az ellenkezője megerősítésére vagyunk kényszerítve: Józsué nem állította meg a napot, Pygmalion nem keltette életre a szobrot, Szókratészt azonban megmérgezték az athéniak. De ez, úgy mond, még csak a baj fele lenne: a beidegzés ellen nehéz tenni. De a filozófusok miért dicsőítik és hagyják helyben a tudás kényszerét és miért követelik ugyanezt minden embertől (hiszen a megismerés elmélete nem más, mint az eszményibe emelt tudás, az igazsággal egyenlő tudás), ők, akik úgy nyugtalanokdnek amiatt, hogy valami lehetetlen a valóságban megvalósulásra lel, miért fogadják teljesen nyugodtan tudásunk kényszerítő voltát, mint ésszerűt és szükségest – ezt nem lehet megérteni. Hiszen ha már egyszer valamit kérdezzünk, akkor éppen ezt kell kérdeznünk, hogy honnan származik ez a kényszer. S ki tudja? Lehet, hogy ha a filozófusok többre tartanak a lehetlent és a megismerés kényszerítő volta a szükséges módon nyugtalanítaná és bántaná őket, sok, most általánosnak és szükségszerűnek, s ezért mindenki számára kötelezőnek látszó ítélet, az értelmetlenséggel és az esztelenséggel határosnak tűnne. A legértelmetlenebbnek és a legsztelenebbnek maga a kényszerítő igazság eszméje tűnne.

IX.

A METAFIZIKAI IGAZSÁGOK FORRÁSA. Ipse conditor et creator mundi semel jussit – semper parat: maga a világ ura és teremtője megparancsolta egyszer s mindig engedelmeskedik, mondja Seneca, mint mindig, ismételve azt, amit másoktól hallott. Azonban ha ez így lett volna, ha pont Isten egyszer csak megparancsolta volna, és azóta már csak engedelmeskedik, akkor azért mégis mennyivel fontosabb számunkra is és az Ő számára is az, hogy Ő egyszer megparancsolta, mint az, hogy Ő mindig engedelmeskedik. Isten ereje, értelme, jelentősége természetesen nem abban áll, hogy Ő engedelmeskedik. Engedelmeskedni tud a gyenge és jelentéktelen élőlény, sőt a szervesetlen világ élettelen tárgyai is. És mégis kizárólag a jelenségek törvényszerűségeinek tanulmányozására irányul tudásunk, mintha a szabad alkotó elv valami elvetendő és gyalázatos dolog lenne, úgyhogy nekünk is és magának Istennek is el kell felednie azt vagy legalábbis sosem szabad beszélni róla! Számunkra minden igazság a parere²-ből ered, még a metafizikai igazságok is. Ugyanakkor pedig a metafizikai igazságok egyetlen forrása – a jubere³, és amíg az emberek nem lesznek részesei a jubere-nek, a metafizika lehetetlennek fog tűnni nekik: hiszen Kant is csak azért távolodott el a metafizikától, mert benne a maga számára szörnyű jubere-t látott, hogy azt (természetesen teljesen helyesen) a mindenki számára szörnyű és gyűlöletes „önként” szóval fordította le.

X.

AZ ABSZOLÚTUM. A filozófusok halálos bűne nem az, hogy az abszolútumot hajszolják, hanem az, hogy amikor meggyőződnek arról, hogy az abszolútumot nem találták meg, készek abszolútumnak elfogadni az emberek által alkotott dolgok közül bármit – tudományt, államot, erkölcsöt, vallást stb. Természetesen az államnak is, a tudománynak is, az erkölcsnek is, a vallásnak is van értéke, s ezek nagyon nagy értékek. De csak amíg nem tartanak igényt az abszolútum trónjára. Sőt a vallás, bármennyire magasztos is, mélységes is, legjobb esetben is csak edény, tár, foglalat az abszolútum számára. Ha nem akar az ember bálványimádásba esni, meg kell tudni különböztetnie a szentséget a foglalatoktól, amelyek azt fedik. De az emberek nem hogy nem tudják, nem is akarják ezt. A bálványok valamiért közelebb állnak és érthetőbbek számunkra, mint Isten. Erről sokat beszél a Szentírás. Sőt, a zsidó népet, mely arra volt hivatott, hogy az emberi nem felének kinyilatkoztassa Istent, megszárdították a bálványok és csak a próféták rendkívül mély buzdításának köszönhetően emelkedett arra a magaslatra, melyről feltáru az Örök Igazság.

---

2 engedelmeskedni

3 parancsolni

XI.

A TERMÉSZET ÉS AZ EMBEREK. Az emberek, mondja Spinoza, azt képzelték, hogy ők nem alkotóelemei vagy láncszemei annak az egésznek, melyet természetnek neveznek, s mintegy államot az államban akarnak képezni a természetben. Nem fordítva van inkább? Nem lenne helyesebb azt mondani, hogy az emberek egy nagy gép jogfosztott, erőtlén kerekeinek érzik magukat, és elfeledkeztek arról, hogy a világot számukra alkották.

XII.

A RADIKÁLIS KÉTELKEDÉSRŐL. S a deus malignus mégis megkerülte Descartesot! A cogito ergo sum arra kellett Descartes-nak, hogy új elméletet alkosson a világoságról és az érthetőségről (clare et distincte), mint az igazság ismerető jegyeiről, azaz a bizonyítások elméletét alkossa meg. De hiszen a cogito ergo sum, lényegében, semmit sem hozott neki. Csupán úgy tett, színlelte, hogy először kételkedni kezdett saját létében, majd pedig meggyőződött létéről, mikor megtalálta az ahhoz elegendő bizonyítékokat. És Hume-nak teljesen igaza van: ha Descartes-nak sikerült volna megvalósítani „radikális kételkedését”, akkor később soha sem kellett volna kimásznia a kételkedésekből. Ha Isten létében kezdett volna kételkedni – a dolog örökre el lett volna intézve, és már semmilyen bizonyítások nem segítettek volna. Descartes azzal az óvatossággal, amely inkább emlékeztet egy holdkórosra, mint egy filozófiai beállítottságú kutatóra, kételkedéseit éppen arra az igazságra összpontosította, amelyen a kételkedés tehetetlen. És azután ünnepel: bizonyítékokkal felül lehet kerekedni a legradikálisabb kételkedésen is, tehát az igazság megszerzéséhez rendelkezésünkre állnak eszközök. Azonban másképp kellett volna vélekednie: létemre vonatkozólag semmilyen bizonyítékom nincs, de nincs is szükségem bizonyítékokra – következésképpen, igazságok és nagyon fontos igazságok bizonyítékok nélkül is megvannak. Akkor, lehet hogy nem sikerült volna az „újkori filozófia atyjává” válnia, viszont a nagy emberek panteonjába kerülés jogánál valami sokkal jelentősebb sikerült volna neki.

XIII.

A CSODÁLATOS ÁTVÁLTOZÁSOKRÓL. Más szemében a szálkát is meglátjuk, a magunkéban a gerendát sem vesszük észre. Ez igaz: valamennyien sokszor meggyőződhattünk róla, mennyire igaz. Azonban íme egy másik kérdés: mitől van az, hogy mások szemében a szálkát is meglátjuk, a magunkéban viszont a gerendát sem vesszük észre? A legegyszerűbb tökéletlenségünkkel és korlátoltságunkkal magyarázni. Hiszen valóban tökéletlenek is és korlátoltak is vagyunk. Azonban mégis lehet, hogy van más, „jobb” magyarázat. Lehet, hogy a szálka más szemében szálka, és szálka is marad, saját szemünkben azonban, megadatott, hogy még a visszataszító gerendát is csodálatos módon hasznossá, szükségessé, sőt gyönyörűvé változtassuk át. És, fordítva,

ugyanolyan titokzatos, vagyis, csodálatos módon a száika saját szemünkben egyszerre hatalmas gerendává nő, mint ahogy erről a Szentírás is beszél (Illés próféta). De a csodálatos átváltozásokról nem szívesen beszélnek, nem hisznek bennük, és ezért, még ahol elő is fordulnak, nem látják meg azokat. Pedig látni kellene és az Írást figyelme-
sebben kellene olvasni.

XIV.

DOGMATIZMUS ÉS SZKEPTICIZMUS. A dogmatizmus sokkal közelebb áll a szkepticizmushoz, mint ahogy az nekünk tűnik, akik ismerjük a filozófia történetéből, hogy ezek az iskolák már ősidők óta hogyan állnak egymással szüntelen ellenséges viszonyban. Mind a dogmatikusok, mind a szkeptikusok számára is mindennél lényegesebb önmegtartóztatásuk (epokhé). Csak mikor a szkeptikus megelégteli a lét gordiuszi csomójának bogozását, akkor jelenti ki: semmit sem tudunk és nem is tudhatunk – és nem érdemes fáradozni sem. A dogmatikus azonban amikor, mint a közmondásbeli ló a meredek domboldalon, megfárad, azt mondja: én már mindent tudok, amit kell, fogadják el tudásomat és elégedjenek meg velem. Úgyhogy – ami az okosnak a fejében, az az ostobának a nyelvén, ha szabad ilyen egyszerű szavakban beszélni; vagy tudományosan: explicité és implicité. Arról azonban, hogy a dogmatikusok okosabbak a szkeptikusoknál nem kell vitatkozni. Mindenféle explicité szükségképpen ostoba: ugyanis tényleg nem lehet mindent elmondani, meg aztán nincs is rá szükség. Milyen nevetésbe törne ki mindenki, ha a dogmatikus ahelyett, hogy eltitkolná és elhallgatná, hol buzog a „forrás”, melyből igazságait meríti, inkább mindenkit odavezetne! Tudja, hogy állításai önkényesek, lehet, hogy a világon mindennél többre tartja az önkényre való jogot (mint például Plátón vagy Plótinosz), azonban azt is tudja, hogy jogát csak abban az esetben védheti meg, ha a leggondosabban eltitkolja minden ember elől azt, ami az ember számára a leginkább fontos és erről senkinek sem beszél. A „legfontosabb” az érthető és megmagyarázható határain túl van, azaz a nyelv és a szó adta érintkezés határain túl van.

XV.

A METAFIZIKA MINIMUMA. Manapság a filozófusok szívesen kérkednek azzal, hogy rendszereiknél a metafizikai feltevések minimumát alkalmazzák. Nyilvánvalóan a kanti kritikák megtették a magukét. A metafizikát nem szeretik, nem hisznek benne, szégyellik és menekülnek előle. Mikor azonban nem sikerül elmenekülni, azzal mentegőznek, hogy nem jószántukból voltak kapcsolatban vele, hanem a szükségesség következtében és csak a legszükségesebb mértékben. De csakugyan, ennyire illetlen a metafizikával érintkezni, mintha bizony egy könnyelmű nőszemély lenne? Az ókoriak nem szégyelltek és nem kerülték meg a metafizikát. Számukra a „metafizika minimuma” nevetséges és gyáva önmérsékletnek tűnt volna. És, maga a metafizika aligha ösztökéli nagyon a bátoratlan és hírnevüket túl sokra tartó embereket. Plátón és Plótinosz

a metafizika maximumát keresték és annak kedvelői voltak. Ezért őket, bár kritizálják és cáfolják, mind a mai napig meg nem szűnnek hallgatni...

XVI.

A METAFIZIKA MAXIMUMA. Első látásra a megismerés valami új, korábban ismeretlen elsajátítása. Valójában a megismerés nem egyszerű elsajátítás. Az ember, mielőtt elsajátítja, „előkészíti” azt, amit majd el kell sajátítania. Úgyhogy az, amit elsajátítunk mindig két elemből tevődik össze: az embernek adottból és az ember által alkotottból. Ezért helytelen a megismerés tárgyában valami önmagában létezőt (das Ansichseiende) látni, és még helytelenebb azt gondolni, hogy az ilyen nézőpont ontológikus. Az „önmagában létező”, azaz a megismerőtől teljesen függetlenül létező, egyáltalán nem „valóban létező”. És amikor igyekeznek meggyőzni bennünket, hogy Az ember „természetesen” (azaz mindenféle elmélet előtt) szembeállítja saját megismerését a tőle független tárggyal, s a természetes megismerés törekvés úgy megérteni ezt a tárgyat, ahogy ez önmagában van, akkor a természetes megismerés „jelenségét” helytelenül „írják le”. Ugyanúgy helytelen azt gondolni, hogy a „természetes” megismerés tudatában van annak, hogy a „tárgy” általa megalkotott képe nem maga a tárgy, hanem csak a tárgy szimbóluma, mely a tudattól függetlenül létezik. A „természetes megismerés” még csak nem is álmodik semmi hasonlót. Ha nem az lenne, amit a primitív embernek, sőt a mai, filozófiai rendszerekbe be nem avatott embernek mondtak, hogy a tárgyról való elképzelésünk nem maga a tárgy, hanem csak számos egyezményes jel, amelyek épp úgy csekély mértékben hasonlítanak a valódi tárgyhoz, mint mondjuk, a szó a gondolatra, melyet kifejez, ez a felfedezés csodálatba ejtené, az is lehet azonban, hogy megrémítené. És természetesen, az ilyen ember sokkal könnyebben megbékél azzal a gondolattal, hogy az általa megismert tárgyak nem függetlenek az ő megismerésétől, mint azzal, hogy azok egyáltalán nem olyanok, mint amilyeneknek tudatában tűnnek. A fizika azt tanítja, hogy a hang nem hang, a szín nem szín, a kémia azt mondja, hogy a víz nem víz stb. A filozófia még tovább megy, arra törekedve, hogy föllebentse a világról a Maya-fátylat, s a világ helyére mint „valódi létezőt”, a mi világunkhoz valami egyáltalán nem hasonlót, sőt semmihez sem hasonlót igyekszik állítani. És íme, ha megkérdezzük a „természetesen” gondolkodó (azaz az elméletet nem tudó és attól nem féltő) embert: hol van az „igazi lét” – abban a rongyos világban-e, melyet a filozófia kínál neki és amelyet a megismerő szubjektumtól függetlennek nevez, vagy abban, ahol, jóllehet személyes részvétele mellett hangok is, színek is, formák is, stb. vannak – ő természetesen habozás nélkül elismerné, hogy a világ lényege attól, hogy megteremtésében neki magának adatott a teremtő szerepet eljátszani, egy cseppet sem szenved, de, hogy ha a megismerés „tárgyai” tőle is és bárkitől is függetlenül léteznének, viszont olyanok tűnnének, amilyenek azokat a filozófiai „szemlélet” ábrázolja – akkor sem az „igazságból”, sem a „létezőből” semmi nem maradna. Ha pedig ez így van, akkor, következésképpen, a megismerés elmélete, mely a lehető legkevésbé akar elmélet lenni és behatolni a „létbe”, nem abban áll, hogy megmentse vagy igazolja annak függetlenségét, amit „das Ansichseiende”-nek (önmagában létezőnek) nevez, azaz a rongyos világot, hanem

abban, hogy elfogadja és megtanítsa a lét lényegét észrevenni abban a világban, mely, bár függ, vagy éppen azért, mert függ a szubjektumtól (azaz az élőlénytől), rendelkezik mindazzal, amiért érdemes szeretni és értékelni. A valóban létező a valóban fontos és valóban értékes szillogizmusának tételeiben tárul fel. A görögök tudták ezt, mi elfelejtettük, úgy elfelejtettük, hogy ha emlékeztetnek is rá bennünket, ennek el- lenére nem fogjuk fel, miről van szó. Oly szilárdan hittünk gondolkodásunkban, és abban, hogy gondolkodásunk, mely csak egyetlen dimenziót ismer, az egyetlen lehet- séges, hogy az ókoriak filozófiájához, akik már régen megérezték a második dimen- ziót, csaknem mint babonához viszonyulunk. Igaz, ezt nem valljuk meg őszintén. Tanulmányozzuk az ókoriakat és szavakban tiszteljük őket. De ki lenne kész Platón nyomán azt mondani: „a régiek és boldogok jobbak voltak nálunk és közelebb álltak Istenhez”? Gondolom, senki. Meg vagyunk győződve, hogy az ókoriak, bizonyára még boldogok voltak tudatlanságukban, de éppen ezért rosszabbak voltak nálunk és távolabb álltak Istentől. Az ókoriak „praktikus feladatokat” tűztek maguk elé, mi pedig önzetlenül keressük az igazságot. Azt akarjuk, hogy a metafizikai gondolkodás is tudományos legyen, a tudományosság pedig mindenekelőtt feltételezi a gondolkodás második dimenziójáról való lemondási készségünket és ebből adódóan a tiszta elméleti, azaz a passzív, minden iránt közömbös, mindennel előre megbékült igazságkeresésnek a képességét. Számunkra az igazság nemcsak filozófiai, hanem metafizikai is, *adaequatio rei et intellectus*: kötelesek vagyunk a res minden parancsát engedelmesen és zúgolódás nélkül tudomásul venni, bármilyen szörnyűek is azok. Az egyik „res” utasít – tudomásul vesszük, hogy megmérgezték a veszett kutyát, a másik „res” utasít – szintén tudomásul vesszük (és tudomásul vették), hogy megmérgezték Szókratészt. A mi szemünkben a legnagyobb bűn – a szigorúság és az önkényesség: a gondolkodásba bevezetett önkényesség (mint új dimenzió), szerintünk, elfedi az ember elől a lét igazi lényegét. A görögöknél (természetesen nem mindenkinél – erről majd lejjebb) másképp volt: érezték, hogy a minden tudomásul vételére való készség és en- gedelmesség elfedi előlünk a valódi lényegét. Hogy behatoljunk az igazi valóságba, a világ urának kell érezni magunkat, meg kell tanulni uralkodni, teremteni. Ott, ahol mi bűnös, vétkes önkényességet, mindenféle „alap” hiányát érezzük és ahol, szerintünk a gondolkodás lehetősége végződik – ott látták meg a metafizikai igazság lényegét. Úgy szóltak, mint a hatalom birtoklói, azaz mint élőlények, akiknek felülről megengedett az önkény, akiknek az a küldetése, hogy az önkényt igazsággá változtassák át és új valóságot hozzanak létre. Számukra a metafizika nem a tudomány folytatása. Az igazság legvégső archéját, legvégső forrását a tudás határain túl találták meg és azokhoz a princípiumokhoz, melyeken a tudás alapul, nem volt semmi köze. Nekünk ez esztelenségnek és értelmetlenségnek tűnik. Azt akarjuk, hogy a metafizika tu- domány legyen, úgy gondoljuk, hogy a görögök tévedtek, hogy összekeverték az el- méleti feladatokat a gyakorlatiakkal. De kérdés, hogy ki tévedett: a görögök, akik be- vezették a metafizikai gondolkodásba az önkényességet vagy mi, akik alá akarjuk ren- delni a szükségszerűség eszméjének a metafizikát. Ki a rosszabb, ki áll távolabb Isten- től? Bárhogy álljon is a dolog: a görög filozófusok közül csak Arisztotelészt és a sztoi- kusokat fogadjuk el és értjük. Az összes többit elvetettük. Ez természetes is: Ariszto- telésznél és a sztoikusoknál a metafizika, azaz a számunkra érthetetlen önkényesség

minimumát és a szükségszerűség maximumát (Arisztotelész meg volt győződve, hogy ananke ti ametancison einai⁴), azaz az általunk érthető rend és törvénytisztelet maximumát, találjuk meg. De még Arisztotelészt és a sztoikusokat is kijavítjuk és szükségleteinkhez igazítjuk, jóllehet ők maguk is eléggé kijavították elődeiket. Platón, mint ahogy Szókratész is, igyekezett feltörni oda, ahol a lét zajlik és résztvenni ebben a történelemben: tehát megértették a metafizika feladatait, mely számukra melete tanatu (a halál gyakorlása) volt és az emberi létezés átlagos zónáiból az élet perifériájára vezette őket. Arisztotelész és a sztoikusok nem akartak „ilyen messzire” menni. Elfogadták a szükségszerűséget és alkalmazkodtak hozzá. De mi nem akarunk. Túlságosan lusták és gyávák vagyunk ahhoz, hogy közeledni akarjunk Istenhez. Elég a földön berendezkednünk. Ezért olyan borzasztó számunkra az önkény, és oly kedves a szükségszerűség. Ezért tartjuk a tudomány által lecsupaszított világot valódi létezőnek (a metafizika minimuma) és tüntetjük ki a független lét jogával, a tényleges világot pedig jelenségnek tartjuk, ontológiánkból láthatólag el is űzzük azt.

XVII.

A TÖRTÉNELEM ÉRTELME. Keresik a történelem értelmét és meg is találják. De miért kell voltaképpen, hogy értelme legyen a történelemnek? Ezt nem kérdezik. Hiszen aki megkérdezné, először kétsége támadhatna, hogy a történelemnek kell értelmének lenni, majd pedig meggyőződhetne, hogy a történelemnek nem szabad, hogy értelme legyen, hogy a történelem önmagáért van és az értelem is önmagáért van. Moszkva egy jelentéktelen gyertyától égett le, Raszputyin és Lenin – akik szintén jelentéktelen gyertyák – egész Oroszországot felégették.

XVIII.

SZABADSÁG ÉS GONDOLKODÁS. Gondolkodásunk, tanította Kant, a lét labirintusában nagyszerű, egyetlen vezető, végül elvezet bennünket azokra a területekre, ahol maga a gondolkodás már tehetetlennek tűnik, és semmire sem használható, azokra a területekre, ahol már nem az ellentmondás törvénye uralkodik, mely soha nem vezet félre és örökre garانتálja az egyértelmű válaszokat, az antinómiák azonban kizárják bármilyen felelet lehetőségét. De hogyan tovább? Kant azt mondja: meg kell állni, mivel itt véget érnek érdekeink: ahol nem lehetségesek kérdésekre feleletek, ott az embernek nincs mit keresnie, nincs mit tennie. Természetesen, meg lehet állni, s az emberek többsége meg is áll. De meg kell-e állni? És mi van akkor, ha egyáltalán nem is kell? Ha az ember képes „újratanulni”, képes úgy átalakítani és átnevelni magát, hogy megszabaduljon attól a követelménytől, hogy minden kérdésre egyértelmű válaszai legyenek? Sőt, megérezni, hogy azok a válaszok – bár eleinte nagyon megvívásztalták és megörvendeztették – valójában létének átkai voltak, azzal a hiúsággal, mellyel a teremtmény nem önként engedelmeskedett és melytől az egész teremtmény mind a mai napig nyög és szenved? (Róm VII, 20–22). Kant, mikor a metafizikának a tudomány-

4 A szükségszerűség nem veti alá magát a meggyőzésnek.

hoz való viszonyán gondolkodott, megfeledkezett a Szentírásról. Sajnos! Ha eszébe jutott volna, lehet, hogy másképp válaszolt volna a magának feltett kérdésekre. Lehet, hogy nem tűnt volna úgy neki, hogy ha a metafizika nem vezet általános és kötelező következtetésekre, az elveszti *raison d'être*-jét (léti jogosultságát). És, bizonyára eljutott volna addig, hogy a metafizika *raison d'être*-je éppen abban áll, hogy visszaszerzi neki eredeti szabadságát, örökre szétszakítva az általánosan kötelező jelleg béklyóját. Kant, mint ahogy követői is – Fichte, Schelling, Hegel – sokat és lelkesedéssel beszélt a szabadságról, de mihelyt megjelent előttük a tényleges szabadság, megrémültek és megkővültek, mintha ez nem szabadság lett volna, hanem kígyókkal körülfont Medúzafej. A tudás sehogy sem tud meglenni általánosan kötelező következtetések nélkül –, akkor a metafizika hogyan mondhatna le ezekről? Hiszen sem vitatkozni, sem bizonyítani, sem meggyőzni nem lehet, ha nincs kényszerű, kényszerítő norma. Sőt, lehetetlen az emberek közötti kapcsolat, ha nem engedelmessé válnak, a mindenkit egyaránt kényszerítő elvnek. Azonban itt csak egy vitathatatlan: gondolkodásunk igényt tart azokra a jogokra, melyek nem tartoznak hozzá. Abból, hogy empirikus területen a kényszerítő igazság eszméje a tudás lehetőségének feltétele, sehogy sem szabad olyan következtetéseket levonni, hogy a metafizika területén kényszerű az igazság. Ugyanúgy, ahogy abból, hogy az emberek közötti kapcsolat lehetősége az általunk megfigyelt esetek nagy számában egy vagy több kiindulási princípium elismerését feltételezte, nem igazolja azt a következtetést, hogy kapcsolat csak akkor lehetséges, mikor az emberek megegyeztek abban, hogy maguk fölött egyetlen igazság hatalmát és uralmát ismerik el. Teljesen fordítva van. Az ilyen következtetés gyakran teljesen kizárja a kapcsolat lehetőségét. A keleti egyház a filioque-vita miatt szakadt el a nyugatitól és a katolikusok valóban egyáltalán nem is tartják a kapcsolatot az orthodoxokkal, sőt elkeseredett ellenséges viszonyban is állnak velük, jóllehet az orthodoxia és a katolicizmus is csak keresztény felekezet. Nem is szólva arról a hatalmas különbségről, amely a keresztényeket a mohamedánoktól vagy a buddhistáktól választja el. Nem az, hogy lehetetlen a kapcsolat: egy közös igazság előtt való meghajlás látszólagos szükséglete örök ellenségeskedéshez vezet, s a kereszties hadjáratok jelenleg sem fejeződtek be. Tőszomszédságban élő emberek gyűlölnek és megvetik egymást és nem arról álmodoznak, hogy „kapcsolatot tartsanak” maguk között, hanem, hogy alárendelje magának felebarátját, arra kényszerítse, hogy feledkezzen meg, és mondjon le önmagáról, mindenről, ami számára szükséges és fontos. Úgyhogy, természetesen, kitarhatunk amellest, hogy a mi igazságunkon kívül nincs üdvözülés. Csak sehogy sem szabad azt hinnünk, hogy mi, akik egyetlen igazsággal vértettük fel magunkat, megtaláljuk az utat minden ember lelkéhez. Gondolkodásunk itt is illuzórikus ígéretekkel téveszt meg bennünket. Éppen fordítva, ily módon minden út bezáródik előttünk és az emberek közti egység nem az érintkezésen keresztül érhető el, hanem mindazok megsemmisítésével, akik másként gondolkodnak, éreznek és akarnak, mint mi.

Azt mondják, hogy veszélyes az embereknek „szabadságot” adni. Eckhart mester azt tanította, hogy nincs szüksége dogmákra annak, aki érintkezett Istennel, de számára szabadsága végzetesnek tűnt: a maga számára észrevétlenül csúszott le azokról a magaslatokról, amelyekre mintha sikerült volna feljutnia, a közönséges gondolkodás laposságába és spekulatív eszmét adott ki Istenként. A német idealizmus pedig, mely

jelentős mértékben Eckhartból táplálkozott, teljesen lemondott Istenről. Mindez így van. De, ugyebár, Eckhart sem volt tartósan a magaslaton, és a német idealisták éppen azért tértek vissza a pozitivizmushoz, mert mindannyiuk számára az egyetlen igazság volt törekvésük végső célja, s a szabadságban nem hittek.

XIX.

ÁBRAHÁM ÉS SZÓKRATÉSZ. Mikor Isten ezt mondta Ábrahámnak: hagyd el földedet, barátaidat és atyád házáat és menj el arra a földre, melyet Én mutatok neked – Ábrahám engedelmeskedett és „elindult, nem tudván hová megy”. A Szentírás szerint Ábrahám hitt Istenben és ezt az ő jámborságaként vették számításba. De mindez – a Szentírás szerint van így. A józan ész azonban más következtetésre jut: az az ember, aki csak úgy elindul, maga sem tudván hová, az együgyű és könnyelmű ember, s a hit (sem mire sem alapuló – hiszen a hit, soha semmin nem alapszik, viszont a hit maga akar alapozni) sehogy sem vehető számításba jámborságként. A tudományban, mely a józan észből jött létre, ilyen világos, tisztán megfogalmazott, a metódus méltóságával felruházott meggyőződés uralkodik. Hiszen a tudomány attól is tudomány, hogy nem tűri a hitet, és mindig megköveteli az embertől, hogy tudatában legyen annak, mit csinál és tudja, hová megy. A tudományos filozófia, mely ugyanazon módszerekkel keresi igazságait, melyekkel a tudomány keresi a magáét, szintén meg akarja tudni, és meg kell tudnia, hogy merre tart és hová vezeti követőit. Ebből következik, hogy a hit mindenekeelőtt módszerében különbözik a tudástól. A hívő csak megy előre, körültekintés nélkül, sem mire sem gondolván, nem kérdezi, hová megy. A tudós, mielőtt elmozdul helyéről, szétnéz maga körül, megkérdezi, aggódik: ő előre akarja tudni, hogy hová jut. Melyik módszer vezet az „igazsághoz”? Erről lehet vitatkozni – de kétségtelen, hogy az ígélet földjére csak az érkezhetsz meg, aki, mint Ábrahám, elhatározza, hogy megy, maga sem tudva, hogy hová. S ha a filozófia meg akarja találni az ígélet földjét (sőt, Kant azt tartotta, ahogy emlékszünk, hogy a metafizikának fel kell tárnia az emberek előtt Istent, a halhatatlanságot és a szabadságot), akkor Ábrahám módszerét kell elsajátítania, nem pedig Szókratészét, meg kell tanítani az embereket vaktában nekivágni úgy, hogy semmi sincs előre meghatározva, mit sem sejtve, még azt sem tudva, hová megyünk. Lehetséges-e, hogy az ilyen filozófia a jövő filozófiája? Vagy ez a távoli, mindörökké eltűnt múlt filozófiája – azoknak a régi és boldog embereknek a filozófiája (ismét Platónról említve), akik jobbakk voltak nálunk és közelebb álltak Istenhez?

XX.

FELCSERÉLÉS. Az emberrel gyakran megtörténik, hogy téved, azt gondolja, hogy tudja, mikor nem is tudja. Szükséges volt, hogy az ember óvakodjon a hibáktól, keresse az igazság „kritériumait”. Az igazság egyik legnyilvánvalóbb kritériuma, melyre az emberek rájöttek – ez az egyes tudások egymás közötti összehangoltsága, azaz a köztük levő ellentmondások hiánya. Az ember keresi és megtalálja a jelenségek közti

összefüggéseket és az összefüggés létezésében látja az igazság zálogát. Lassanként kezd úgy tűnni neki, hogy nem az igazság keresése a feladata, hanem, hogy megte-remtse maga körül az összehangoltság atmoszféráját. S az összehangoltságot, még akkor is, ha látszólagos, nem létező, de mindenképpen összehangoltság, kész igazság-ként felfogni. És semmiféle módon nem lehet más belátásra bírni, lehetőség sincs visszaemlékezni arra, amit ő maga is tudott, hogy az igazság és az összehangoltság között semmi közös nincs. Mikor Platón ezt megemlíti, szemrehányást tesznek neki dualizmusa és mitologizmusa miatt – sőt, mások fecsegésről beszélnek (Hegel). A legjobb esetben korszerűen magyarázzák – anamnézisében a priori szintetikus ítéleteket látnak.

XXI.

TANÍTÓK ÉS TANÍTVÁNYOK. Az ész *judex et princeps omnium*,⁵ ahogy Canterbury Anselmus mondta – eléggé megbecsültnak tűnik? Nem, nem eléggé: az ész terem- tő akar lenni, mindennek egyetlen teremője. Azt kell gondolnunk, hogy az ésszel szemben minden harci próbálkozás az ész aránytalan igényeivel szembeni harci próbál-kozás volt. Az észnek kevés az, hogy fejedelem és ítész legyen, azt akarja, mint a vén boszorkány a mesében, hogy maga az arany halacska legyen a küldönce. És ez nem külső hasonlat és nem túlzás: ez valóban így van. Az ész igényei sokakra mély benyo- mást gyakorolnak: ha engedelmességet követel magának – tehát joga van rá. Másokat azonban az ész követelései elkeserítenek. Avraam Szmolenszkij legendája arról beszél, hogy a tanítványok „elcsüggedtek” tanítóiktól. Szergij Radonyezsszkijről azt terjesz- tik, hogy sokat szenvedett tanítóitól. Hiszen a tanítók is csak az ész adományaiból él- nek. A tanítványok pedig, akiket meghódolni kényszerítenek a nemlétező mindenható- ság előtt, elcsüggednek és gyötrődnek.

XXII.

IGAZSÁG ÉS TITOK. A „beavatott” az nem olyan ember, aki egyszer örökre elsajá- tította a „titkot”. A titkot nem lehet egyszer örökre úgy elsajátítani, ahogy az igazsá- got elsajátítják. A titok jön és megy, s mikor megy, a beavatott a jelentéktelen földi halandók közül a legjelentéktelenebb. Ugyanis a közönséges földi halandók semmit sem tudnak jelentéktelenségükről, sőt magukat nagyon értékes lényeknek tartják, a „beavatott” azonban tudja ezt, és ez a tudás teszi őt a jelentéktelenek közül is a legje- lentéktelenebbé. Ezt bizonyítja Puskin. Ezt bizonyítja Clairvaux-i Szent Bernát: *pro his vero (annis) quos vivendo perdidit, quia perditum vixit, cor contritum et humilitatum deus, non despicias*.⁶ De az emberek nem hisznek sem Puskinnak, sem a szenteknek. Nekik szükségük van a nagy emberek és a szentek előtti hajlongásra. Annak pedig, aki hajlongani akar, mindenekelőtt meg kell tanulnia a „nagy művészetet” – nem látni.

5 mindennek bírāja és fejedelme

6 Ne vess meg, Uram! Meggyötört és alázatos szívvel kérem, életem azon éveieért, melyeket tönkretettem, mivel a halálban éltem.

XXIII.

CLARE ET DISTINCTE.⁷ A cinikusok meg voltak győződve arról, hogy a valóság keresi a fényt és meggyőződésüket undorító viselkedésükkel hősiezen demonstrálták. Ham is törekedett a világosságra és az érthetőségre és megfordult atyja meztelenségének látására. De hiszen minden filozófus meg volt győződve arról, hogy a fény mindig időszerű, de akkor miért nevezték a cinikusokat kutyáknak és fordultak el Hamtól? Mi vagy ki tartotta vissza őket attól, hogy, a cinikusokhoz és Hamhoz hasonlóan, mindegyre fényt derítsenek? Nyilvánvaló, még maga Szókratész sem hiába keresett védelmet démonánál a világosság és az érthetőség elől: vannak igazságok, melyek nem akarnak mindenki számára igazságok lenni; s azokat különleges forrásból hozzák felszínre, melyet már sehogy, sem a szó valódi, sem átvitt értelmében, nem lehet fénynek nevezni.

XXIV.

HIT ÉS BIZONYÍTÉKOK. Heine meséli, hogy amikor kisfiú volt, mindig bosszantotta franciatanárát. Előfordult, hogy azt kérdezte, hogyan mondják németül azt, hogy la foi, Heine nem válaszolta azt, hogy der Kredit. Manapság sokan – és nem kisfiúk, hanem felnőttek, komoly emberek, és nem gúnyból, hanem jóhiszeműen – azonosítják a hitet a hitellel. Úgy tűnik nekik, hogy a hit ugyanaz a tudás, csak hogy a bizonyítékok hitelben vannak, szóbeli ígéret ellenében, hogy amikor eljön majd az ideje, bemutatásra kerülnek. És senkit sem lehet meggyőzni, hogy a hit lényege és legnagyobb, legcsodálatosabb kiváltsága abban áll, hogy nincs szüksége bizonyítékokra, hogy a bizonyítékokon „túl” létezik. Az ilyen privilegium privilegium odiosumnak, vagy, ami még rosszabb, rosszul leplezett hitelenségnek tűnik. Ugyanis milyen igazság az olyan igazság, melyhez nem lehet mindenkit bizonyítékok által erőszakkal elvezetni?

XXV.

IGAZSÁG ÉS BEISMERÉS. Mikor az ember igyekszik meggyőzni másokat saját igazságáról, azaz igyekszik mindenki számára kötelezővé tenni azt, ami előtte feltárult – általában azt gondolja, hogy nemes indítékok vezérlik: a felebaráti szeretet, a tudatlan és eltévedt emberek felvilágosításának vágya stb. S a megismerés elmélete és etikája segíti ebben: kimondják, hogy egyetlen igazság van és az igazság mindenki számára igazság. De a megismerés elmélete az etikával együtt, valamint az emberszerető bölcsék is ugyanúgy rosszul különböztetik meg azt, honnan származik annak a szükségesége, hogy mindenkit egyetlen igazsághoz kell elvezetni. Nem felebarátain akar jótékonytágot gyakorolni az, aki azon fáradozik, hogy mindenkit egyetlen igazsághoz vezessen el. A felebarátaihoz nem sok köze van. De hiszen ő maga sem meri elfogadni

⁷ Világosan és érthetően.

és nem is fogadhatja el igazát addig, amíg el nem éri „mindenki” valóságos vagy vélt belátását. Mivel számára nem annyira az igazság birtoklása fontos, mint az általános belátás megszerzése. Ezért van, hogy a megismerés elméletét és etikáját úgy nyugtalanítja az, hogy, lehetőség szerint, korlátozza a kérdezők jogait. Már Arisztotelész nevelhetetlenségnek nevezett mindenféle „túlzott” tudásszomját. Az ilyen felfogás, vagy inkább az ilyen elutasítás senkinek sem tűnne meggyőzőnek, hogyha az emberek számára igazságuk elismerése nem lenne fontosabb, mint maga az igazság.

XXVI.

AZ ANYAG TITKA. Az anyag arisztotelészi meghatározása, mint dinaméion, mint csak a lehetőségben létező, óriási szerepet játszott a tudományok fejlődésének történetében és valószínűleg mindmáig ez irányítja egész gondolkodásunkat. Az anyag potenciális léte „természetesen” megmagyarázza nekünk azokat a végtelen és titokzatos változásokat, melyeket a világban megfigyelhetünk. Az atomista elmélet, az elektronok elmélete, sőt a tiszta energetika – mindez arra az eszmére támaszkodik, hogy az anyag csak potenciálisan létezik, vagy más szóval, hogy az anyag semmi, amelyből létrehozhatják és létrehozzák a legkülönfélébb dolgokat. Természetesen, sem Arisztotelész, sem bármelyik tanítványa és követője, ilyet soha nem mondott. Az a gondolat, hogy a „semmiből” létre lehet hozni bármit, hacsak a legkisebbet és legjelentéktelenebbet is, mélyen ellentétes, egyenesen elviselhetetlen lenne maga Arisztotelész számára is és mindenki számára, aki követte őt – és ki nem követte? Arisztotelésznek éppen abban állt az érdeme, hogy sikerült „méltóságteljes külsőt kölcsönöznie” és „megjuhászítania” ezt a vad és fantasztikus, azonban a lét egyetlen pillanatához sem illő gondolatot. Ahelyett, hogy azt mondaná – hogy semmilyen anyag nincs, viszont vannak kiszámíthatatlanul, engedetlenül, önkényesen, mindenféle ésszerű nyilvánvalóság ellenére keletkezett és továbbra is keletkező dolgok, azt mondta: az anyag csak potenciában létező valami. A „potenciában” szó elnyelte és minden bizonnyal, sikeresen megemésztette a kiszámíthatatlanságot is, az önkényt is, sőt a megsértett önevidenciákat is. Hála a varázserővel ható megigézésnek, a rejtély és a titok hirtelen megszűnt rejtélynek lenni, a fantasztikus természetessé változott át. Ha az anyag csak potenciálisan létezik, az azt jelenti, hogy belőle bármi létrejöhet, mivel éppen ebben áll a potencialitás eszméjének értelme is. A rejtély, mondom, eltűnt, eltemették, és – úgy tűnt – örökre eltemették. Már nem is szükséges megkérdezni, hogy a nemlétező anyagból milyen csoda folytán jönnek létre mindazok a különleges dolgok, melyekkel tele van a világ. És egyugyanazon anyagból hogyan keletkeznek egyik a másikra oly kevésbé hasonlító dolgok, mint például az út pora vagy a bűdös pocsolya, egyik oldalon a szép Nagy Sándor vagy a bölcs Szókratész – a másikon. Hiszen a varázsigét megtalálták: az anyagnak csak potenciális léte van, következésképpen minden kérdésre előre megfogalmazott és garantált minden válasz...

Nem ok nélkül mondják, mint látjuk, hogy a modern gondolkodás mindent Arisztotelésznek köszönhet. És ő csakugyan értett a titok megőléséhez. A titok azonban nem pusztult el és sohasem pusztul el – csak halottnak tette magát. És a „természetes” gondolkodással, mely megelégszik az arisztotelészi leegyszerűsített „magyaráza-

tokkal”, együttél és együtt fog élni az emberi lélekben az a nyugtalanság, mely keresi és megleli a maga „igazságait”.

XXVII.

TUDÁS ÉS KINCSEK. Mint ismeretes, Arisztotelész azt tanítja, hogy a „véletlen” nem lehet a tudás tárgya. Megvilágosítására a következő példát hozza (Metafizika 1025-30 és a köv. – Boethius „A filozófia vizsgálása” című könyvében megismétli ezt a példát az ötödik könyv elején): egy ember gödröt ásott, hogy fát ültessen és kincset talált. Nyilvánvaló, hogy nem szükségszerűen talált rá a kincsrre, és az is nyilvánvaló, hogy ilyen nem fordul elő állandóan. Következésképpen, a kincs az a „véletlen”, mely nem szolgálhat a kutatás tárgyául és nem keltheti fel tudásvágyunkat. Az emberi ráció, az emberi tudásszomj és a rációval és tudásszomjival művelt tudomány itt nem tehet semmit. De hiszen kincset találtak, maga Arisztotelész mondta, hogy kincset – mintegy, hogy az embernek nem szabad egyszerűen öltre fogni azt és elfutni a piacra, eladni. Tehát kincset, még egyszer mondom, nem földgilisztát vagy az időtől elkorhadt fatuskót. Az is előfordulhatott, hogy ugyanolyan véletlenül valami még jelentősebb kincset talált az ember. Ugyancsak a mező szántása közben rábukkant valamire, mondjuk az élő víz forrására, vagy fordítva, a földbe mélyen elásott Pandora szelencéjét ekével felnyitná és onnan rengeteg baj szabadulna ki és terjedne el a világon. Szintén véletlenség! Ha pedig véletlenség, következésképpen a tudomány és a gondolkodás itt nem tehet semmit. Egyszerűen el kell fogadni – első esetben a hasznokat, máskor a károkat és a figyelmet arra kell irányítani, ami állandóan és szükségszerűen vagy legalábbis, gyakran megtörténik. Pandora szelencéjéről sem, és az élő víz forrásáról sem szabad tudakolozni, gondolni sem szabad rájuk, ha egyszer „véletlen” találtunk rájuk, azaz nem azért, mert „módszeresen” kerestük, hanem azért, mert valahogyan rájuk találtunk a magunk módján. Kutatásainkat nem a tárgy fontosságának és jelentőségének kell meghatározni, hanem azoknak a körülményeknek, amelyek között ez a tárgy előttünk feltárul. Ha helyesen tárul fel, és akár csak bizonyos állandósággal jelenik meg, kutatni fogjuk. Ha pedig, mint Arisztotelész példájában a kincs (ki bízta Arisztotelészt arra, hogy kincsről beszéljen, hiszen kincs helyett kőről is beszélhetett volna!?) vagy a mi példánkban Pandora szelencéje és az élő víz – a tárgy – tetszőleges fontosságú és értékű – kiszámíthatatlanul, a szabályok tiszteletben tartása nélkül vagy még a szabályok ellenére is, megengedi magának, hogy megjelenjen előttünk, azt semmiért a világon nem engedjük be abba a kincseskamrába, melyben igazságaink halmozódnak. Mivel azonban a kincsek mindig „véletlenül” kerülnek elő, és a kincsek módszeres kereséséről és megtalálásáról nincs és nem is lehet elméletünk, akkor ebből az a teljesen váratlan, de mindenkit nagyon meggyőző következtetés vonható le: hogy kincsek nem fordulnak elő. Nem fordulnak elő az élő víz forrásai sem. Mindenki így vélekedik. Az ilyen ítékezéshez úgy hozzászoktak, hogy még azt sem veszik észre, hogy az elementáris logika követelményeinek sem tesznek eleget. Abból, hogy a „kincseket” az emberek „véletlenül” találják, sehogyan sem következik az, hogy kincsek nincsenek. Ebből csak azt lehet kihozni, hogy annak, akinek megadatik, hogy a kincset megtalálja, le kell mondania a módszeres

keresésről és a véletlenre kell bíznia magát. Az emberek néha ilyenre el is szánták magukat. Sőt, azt gondolom, hogy minden ember életében legalább egyszer előfordult, hogy a véletlennek inkább kezdett hinni, mint az ésszerű szükségszerűségnek. Erről azonban nem beszélnek. A „véletlenből” az ember nem csinál elméletet, azaz olyat, ami mindenki számára mindig érvényes. Úgyhogy, ha beszélnek róla, ha nem, az emberek, éppúgy, mint régen, csak azt fogják keresni és megtalálni, ami szükségszerűen vagy legalábbis gyakran fordul elő, és azt fogják állítani, hogy nemcsak a kinyilatkoztatások, hanem a kincsek is csupán a képzeletben léteznek.

XXVIII.

A "VILÁGNÉZET" FORRÁSAIRÓL. Az ember megjelenése a Földön bűnös vakmerőség. Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert, és megteremtve megáldotta őt. Ha az első állítást veszi az ember, akkor filozófiai feladata a katarzis (a megtisztulás), azaz törekvés arra, hogy kiszakítsa magából, ahogy általában mondják az „önségét” és feloldódjon a legfőbb eszmében. Az ember alapproblémája etikai probléma lesz és az ontológia az ember számára az etikából következő valami lesz. Az ész uralmát fogja a legfőbb ideának tartani, mindenkinek lehetősége van arra, hogy ezt megközelítse, aki kész lemondani az örök jubere-ről (az uralkodói jogról) és az ember küldetését a parere-ben (az engedelmisségben) látni. Ha a másodikat veszi az ember – a jó és a rossz tudásának fájáról való gyümölcsök megszűnnek csábítani az embert, s arra kezd törekedni, ami "a jón és a rosszon túl" van, az anamnézis (visszaemlékezés) arra, amit ősatyja látott, állandóan nyugtalanítani fogja, s az ész ünnepélyes magasztalásai a föld unalmas dalainak fognak tűnni, minden önevidenciánk pedig – börtönfalnak. Platón barlangba zártnak érezte magát, Plótinosz testét szégyellte, a bibliai emberek szégyellték eszüket és félték tőle. Minden alapunk megvan arra, hogy azt gondoljuk, Nietzsche azért fordult el a kereszténységtől, mert a modern, Arisztotelészen és a sztoikusokon nevelkedett keresztények teljesen elfelejtették a kezdeti jubere-t és csak a parere után következőkre emlékeznek. Ezért is beszélt a szolgák erkölcséről és az urak erkölcséről. Beszélhetett volna és beszélnie kellett volna az urak (azaz azon emberek, akinek az uralkodás adatott) igazságáról is és a szolgák (akinek osztályrészüik az engedelmisség) igazságáról is. Ugyanazt mondhatnám Dosztojevszkijről is – de nekem senki sem fogja elhinni. Hiszen mindenki meg van győződve arról, hogy Dosztojevszkij csak azt a néhány tucat oldalt írta, mely Zozima sztarecnek, Aljosa Karamazovnak stb. van szentelve, és még „Az író naplójából” azokat a szakaszokat, melyekben saját szavaival fogalmazza meg a szlavofilek elméleteit, viszont a „Feljegyzések az égerlyukból”, az „Egy nevetséges ember álma”, „A szelíd teremtés” és általában kilenctized részét annak, amit Dosztojevszkij műveinek teljes gyűjteményeként adtak ki, nem ő írta, hanem valamilyen „retrográd fiziognómiájú úr” és csak azért, hogy Dosztojevszkij a kellő módon megszegyenítse őt. Oly mélyen él bennük a parere-ben való hit (mi ezt minden megtörténő dolog „természetességének” nevezzük) és úgy félünk mindentől (a csodálatostól és természetfelettől) ami még csak távolról is a Jubere-re emlékeztet.

XXIX.

A VÁLTOZÉKONYSÁG ÉS AZ IDŐ. Milyen szörnyű tévedések fordulnak elő a nagy gondolkodóknál! Az embereket mindig zavarta minden földi bizonytalanság: minden, aminek látható kezdete – és látható vége van. Már az ókorban sem volt egyetlen jelentős filozófus sem, aki ne elmélkedett volna minden született lény elkerülhetetlen haláláról. De mindenki, aki erről a témáról gondolkodott, valami okból oly szorosan összekapcsolta a halál eszméjét a változékonyság eszméjével, hogy végül mindkét eszme mintha egybe olvadt volna. Az is, ami változik, kezdett ugyanolyan jelentéktelennek és nyomorúságosnak tűnni, mint az, ami pusztulásra van ítélve. Miért? Általában véve a változóképeség nem jelent semmi rosszat. Mi rossz van abban, hogy Julius Caesar először kamasz volt, azután ifjú lett, majd pedig férfi? Vagy, mi jó lenne abban, hogyha leélve a számára meghatározott évek számát, olyan csecsemő maradt volna, ahogyan az anyja méhéből kijött? Világos, hogy a változóképeség semmi rosszat nem foglal magában. A rossz csak az, hogy a dolgok és az emberek gyakran nem úgy változnak, ahogy mi szeretnénk. A bor az időtől valamikor jobbá válik, van amikor pedig ecetté változik. Az ember is változik, változik – és látja az ember, hogy megrokkant és alakatlan, gyámoltalan, unalmas öregemberré vált. Éppen ezért nem érzik a fiatalok az idő végeességét, mintha végtelenségében fürödnének, úgy tűnik nekik, hogy nemcsak visszafelé, hanem előre is végtelenség övezi őket: az ember annyit kér, amennyit akar. Sőt, általában úgy tűnik nekik, hogy az idő túlságosan lassan telik, és siettetik azt. Érzik, hogy változások várnak rájuk, remélik, hogy jó irányba történnek a változások és siettetik az időt. Az öregeknek másképp tűnik a dolog: számukra az idő túlságosan rohan. Minden új nap új keserűséget is ígér, és általában minden új nap „hív és közelebb visz a koporsóhoz”, ahogy Gyerzsavein „énekelte” élete alkonyán. De sem a fiatalok, sem az öregek nem tehetnek semmit a változékonyság és az idő folyása ellen. Nem a változások lehetősége örvendeztet meg egyeseket, vagy szomorít el másokat – hanem a lehetséges változások jellege. Hogyha az élet még gyorsabban folyna és még nagyobb meglepetések lehetőségét rejtene magában, de ha a változások és meglepetések nem fenyegették volna az embereket mindenféle bajjal, eszébe sem jutott volna senkinek sem, hogy a lét folyásán szomorkodjon és a változékonyság mögött az állandóság után kutasson. Manapság azonban nemcsak kutatnak, hanem az állandóban látják az ideált, sőt az Istent is. Hiszen nem Spinoza találta ki az amor erga rem aeternam-ot. A filozófiában a res aeterna-t kultiválják időtlen idők óta. Az embereket úgy rémísztli az általuk elképzelt változékonyság mögötti baj lehetősége, hogy készek lemondani mindenről, ami változik, és végül azt isteníteni, ami mindig azonos marad önmagával, ami sohasem kezdődött, és sohasem végződik, legyen az akár halott, élettelen tárgy is: hiszen éppen a halott, az élettelen nem változik... Ugyanakkor pedig lehet, hogy minden félelmünk alaptalan és lehet, hogy gondolkodásunk, melyet a félelem hajt és a félelemből táplálkozik, megcsal bennünket. Lehet, hogy a véletlen létfeltételeinkben általunk megfigyelt és megrémített gondolkodásunkkal az örökre változhatatlan, a priori igazság rangjára emelt változás kapcsolata a véggel és a pusztulással, egyáltalán nem törvény vagy általános szabály, melyeknek hatalmuk van az em-

berek felett. Előfordulhat, más feltételek között – amikor az emberek fognak uralkodni a törvények felett, nem pedig a törvények az emberek felett, és amikor az emberi „gondolkodás” újra megszerzi azokat a jogokat, melyek valaha az övéi voltak – kiderül, hogy a változékony és a fluktuálás nem vezet elkerülhetetlenül a halálhoz, egyáltalán nem vezet semmi rosszhoz. És következőképpen, az amor erga rem aeternam-ot nem kell az élet által feltett kérdések egyetlen lehetséges válaszában tartani, mint ahogy ez Spinozának és követőinek tűnt. Azonban, hogy ha csak halványan is kirajzolódjon a gondolkodás ilyen új dimenziójának lehetősége, el kell határozni, hogy elűzzük magunktól a megszokott félelmeket és meg kell szüntetni, hogy az a priori minden fajtájára figyeljünk, melyet az ész sugalmaz nekünk. És akkor „nem lesz számunkra semmi lehetetlen.”

XXX.

A FILOZÓFIA HASZNÁRÓL. Az emberek oly kevésbé hisznek a végső igazsághoz, akár csak részben való, csatlakozás lehetőségében, hogy a legőszintébb tudásszomj és a leglelküismeretesebb kutatások is, mikor túllépnek bizonyos határokat, haragot és ingerültséget váltanak ki bennünk. Előtte sem talált senki semmit és utána sem fog találni semmit: miért kell mégis keresni – nyugtalankodni önmagának és megfosztani másokat a lelki egyensúlyuktól? Hiszen mindenféle keresés általában nyugtalansággal kezdődik, és az egyensúly elvesztésével végződik. Az ember érdeklődhet és foglalkozhat metafizikai problémákkal –, azonban olyan elengedhetetlen feltétel mellett, hogy ezzel ne kösse össze egyéni sorsát vagy az emberiség sorsát. A metafizikai rendszereket úgy kell felépíteni, hogy azok ne hatoljanak be az életbe és ne rendítsék meg a meghonosított életrendet. Vagy még inkább: hogy a létező rendet szentesítsék és megáldják. És mikor megjelenik az az ember, aki azt gondolja, hogy a metafizika új igazságot tárhat fel és az életet mássá alakíthatja át – mindenki egyként veti rá magát. A metafizikának, mint a tudománynak, a művészetnek, ahogy a vallásnak is, a társadalom hasznára kell válnia. Haszontalan metafizika vagy haszontalan vallás – volt-e már a történelemben olyan eset, hogy valaki így nevezze el végső vágyát? Ugyanakkor pedig mindenki, aki keresi és kereste, tudja, nagyon jól tudja, hogy a metafizika nem válhat hasznossá és hogy nincs semmi szörnyűbb, mint az Úr kezébe kerülni. De erről ritkán beszélnek. Sőt, a keresztre feszített Isten vallása a metafizikai rendszerek utánzására törekszik és e vallás követői, noha keresztet hordanak mellükön, mindig megfedkeznek arról, hogy a világ Megváltója így jajdult fel a kereszten: Istenem, Istenem miért hagytál el engem? Nekik úgy tűnik, hogy a világ Megváltójának el kellett jutni ilyen kétségbeesésig, de az emberek enélkül is boldogulhatnak. Az embereknek olyan metafizikára van szükségük, amely vigasztal és ínyükre van, és olyan vallásra, amely vigasztal és ínyükre van. Az igazság azonban, melyről nem lehet előre tudni, hogy mit hoz, és az a vallás, mely eddig ismeretlen területekre vezet bennünket, senkinek sem kell. Annál is inkább, mert, még egyszer mondom, kevés az, aki lehetőnek tartja, hogy a metafizika vagy a vallás valami hasznoshoz vezessen és mindenki azt követeli, hogy a vallás és a metafizika legyen nyilvánvalóan, érzékelhetően hasznos itt – az idő apályában.

XXXI.

AZ AZONOSSÁG ÉS AZ ELLENTMONDÁS TÖRVÉNYE HATALMÁNAK HATÁRAI. Amikor azt állítjuk, hogy a hang nehéz, beavatkoznak az azonosság és az ellentmondás törvényébe és vétót emelnek: azt mondják, ilyen nem fordulhat elő. Azonban mikor azt állítjuk, hogy Szókratészt megmérgezték, mindkét törvény tétlen. Felvetődik a kérdés: lehetséges-e olyan „valóság”, amelynél az azonosság és az ellentmondás törvénye közömbös és tétlen maradna, mikor a hangok elnehezülnek és ellenszegülnének, amikor igaz embereket végeznek ki? Hogyha lehetséges, akkor, következésképpen ezek a törvények egyáltalán nem törvények, hanem csupán végrehajtó szerek és szerepük egyáltalán nem az, amit nekik általában tulajdonítanak. Meg fogják kérdezni: hogyan lehet megtudni, hogy az ilyen valóság lehetséges vagy nem lehetséges és az ilyen valóságba megadatott-e nekünk a behatolás? Éppen erről van szó: hogyan lehet megtudni! Természetesen, ha kérdezősködni kezdenek, azt mondják önknek, hogy ilyen valóság lehetetlen, hogy az azonosság és az ellentmondás törvénye önkényesen parancsolt, parancsol és parancsolni fog a világban, ahogy eddig uralkodott, hogy nehéz hangok sohasem lesznek, az igazi embereket pedig ki fogják végezni. És hogyha senkit sem kezdenek el kérdezgetni? Képesek-e így megvalósítani az „akarat szabadságát”, melyet a metafizikák ígérnek? Vagy inkább: akarják-e az ilyen akarat-szabadságot? Úgy látszik, hogy nem nagyon akarják, hogy a „szent szükségszerűség” közelebb áll és kedvesebb önknek, és hogy Schelling nyomán a Herrschaftban⁸ látják minden Herrlichkeiten⁹ forrását.

XXXII.

EMBERI IGAZSÁG ÉS ISTENI CSALÁS. Descartes elhitette, hogy Isten nem lehet csaló, hogy Számára is megváltoztathatatlan az a parancs, hogy „nem szabad hazudnod”. De hiszen az Isten becsapja az embert – ez tény. Olyan eget mutat az embernek – kék, szilárd, kristálytisztá égboltot – amilyen nincsen. Évezredek kellettek ahhoz, hogy megszabaduljon az ember ettől a csalástól és megismerje a valódi igazságot. És milyen gyakran becsap bennünket az Isten, és milyen nehéz ezektől a megtévesztésektől megszabadulnunk! Igaz, ha Isten nem csapna be bennünket, egyetlen ember sem látna kristálytisztá eget, hanem mindenki végtelen, pusztá vagy étterrel betöltött tereket ismerne, ha senki sem hallana hangokat, hanem mindenki csak a légnyomás változását számálná – ettől az emberek aligha nyernének sokat. Sőt, végülis, bizonyára kétségbe esnénk igazságainktól és egyetérténénk azzal, hogy Istennek megengedett, hogy ő maga megszegje az általa kinyilatkoztatott parancsot. Vagy nem értenék egyet? Az igazság mindennél drágább? Akkor pedig lehet, hogy hirtelen felmerülne a gondolat: hogy valóban, amit ők maguk kitaláltak – az az igazság, amit Isten mutat nekik, az pedig hazugság? Azaz, hogy az ég mégis – kristálytisztá égbolt, a föld – sík, a hangok ön-

8 uralom, hatalom

9 gyönyörűség, dicsőség

magukért való dolgok, a mozgás önmagáért való dolog, és a színek nem a fizika törvényei szerint keletkeznek, hanem a Teremtő akarata szerint? Lehet, hogy az emberre még ilyen „megismerés” vár? Hogy lemond bizonyított igazságairól és visszatér a bizonyíthatatlan igazságokhoz? És a „nem szabad hazudnod” parancs csak feltételesnek és ideiglenesnek tűnik? Ahogy Kant tanította, egyáltalán nem jobb meghalni, mint az életben akár egyszer is hazudni, viszont jobb egyáltalán a világra sem születni, mint igazságaink világában élni. Más szóval kifejezve: eljőhet az idő (Platón sokat beszélt erről – csak nem hallgatták meg), mikor „jobb” igazságainkat is, bizonyosságainkat is, evidenciáinkat is leküzdeni.

XXXIII.

A LEHETSÉGES. Mindennek, aminek kezdete van, vége is van, mindennek, ami születik – meg kell halnia: ez a lét örök törvénye. És mi van az igazságokkal? Hiszen vannak olyan igazságok, amelyek valaha nem voltak és amelyek az idők folyamán „keletkeztek”. Ilyen minden tényt megállapító igazság. Kr. e. 400-ban nem létezett az az igazság, hogy az athéniak Szókratészt megmérgezték. 399-ben született meg ez az igazság. És még mindig él, jöllehet ennek már csaknem 2500 éve. Azonban azt jelenti-e ez, hogy mindig élni fog? Hogyha ennek is, mint mindennek, ami keletkezik, el kell múlnia, azaz hogyha az általános törvény, melyet oly nagy meggyőződéssel alkalmazunk minden létezőre, nem tűr kivételt a priori igazság minőségében, akkor, következésképpen, el kell jönnie annak a pillanatnak, mikor a Szókratészre vonatkozó igazság meghal, megszűnik létezni és utódainknak megadatik annak a meggyőződésnek a lehetősége, hogy az athéniak egyáltalán nem mérgezték meg Szókratészt, hanem csak „egyszerűen” (de bizonyára nem is ilyen „egyszerűen”!) kellett az embereknek bizonyos, jöllehet nagyon hosszú, idő abban az illúzióban élni, amelyet örök igazságnak tartottak, véletlenül vagy szándékosan megfeledkezve a keletkezés és megsemmisülés „törvényéről”, és annak örök voltáról.

XXXIV.

DOCTA IGNORANTIA.¹⁰ Panaszkodunk, hogy nem tudjuk, honnan jöttünk, hová megyünk, mi volt, mi lesz, mit kell cselekedni, mit kell kerülni stb. – és előre meg vagyunk győződve arról, hogy ha tudnánk, akkor jobb lenne. Azonban lehetséges, hogy nem lenne jobb, hanem rosszabb: a tudás megkötné és korlátozna bennünket. Ha pedig nem tudjuk – ez azt jelenti, hogy semmi sem köt meg, sőt olyan lehetőség sincs kizárva, hogy valahol és valamikor eljön a tudástól való teljes szabadság, azaz nem nekünk kell alkalmazkodni, mint manapság, az „adott” valósághoz, hanem a valóság fog alkalmazkodni hozzánk és az adaequatio rei et intellectushoz,¹¹ melyre mindig is korlátozódott és korlátozódik az emberi tudás, elveszti a kényszer momentumát, melynek helyére a szabad emberi elhatározás áll. Az emberek olykor éreztek ilyesmit.

---

10 A tudós tudatlanság

11 gondolat és dolog tökéletes megfelelése

A „docta ignorantia” bizonyára semmi mást nem vett tekintetbe, mint a „res” alárendelését az „intellectusnak”, az „intellectus” megszabadítását minden béklyótól, még az „alapprinzipiumoktól” is. Nem mi vagyunk arra kényszerítve, hogy alkalmazkodjunk a dolgokhoz, hanem a dolgok, az ember szava vagy követelménye szerint, készek megváltoztatni nemcsak formájukat, hanem lényegüket is. Nemcsak hogy viaszból, tetszés szerint, mint most, megcsinálható lesz egy sakkfigura vagy egy pecsétforma, hanem a viasz csupán a gondolat erejével átváltoztatható lesz márvánnyá és arannyá. A bölcsek köve nem tűnhet babonás és tudatlan emberek értelmetlen álmának és még a Pygmalion-legenda is behatol a „történelembe”... Ezzel kecséget bennünket a docta ignorantia és, minden bizonnyal, ezt értette meg Nicolaus Cusanus.

XXXV.

KÉRDÉS. Észrevették-e a nagy filozófusok saját ellentmondásaikat? Vagy csak utódaik vették észre ezeket az ellentmondásokat, nekik viszont úgy tűnt, hogy nincsenek ellentmondásaik? Platónról, Arisztotelészről, Plótinoszról beszélnek. Természetesen észrevették, azonban egy cseppet sem keseredtek el: tudták, hogy nem ez a dolog lényege.

XXXVI.

FÉLKEGYELMŰSÉG ÉS HISZTÉRIA. A félkegyelmű férfiak és a hisztériás nők sohasem haltak ki Oroszországban és azt kell gondolnunk, hogy még egyhamar nem is fognak. A kulturáltabb és jobb berendezkedésű országokban, ahol az emberek viszonylag könnyebben élnek és ahol a „gondolat” – az a rendező elv, amely nélkül a földi létezés oly gyötrően nehéz –, előbb nyert létjogosultságot, mint ahogy nálunk, nyilvános elkeseredett jajgatás vagy hajléktalan és kallódó élet – ilyen jelenségek nem fordulnak elő. A cinikusok, akikről elég sokat szól a filozófiatörténet, a soha többé vissza nem térő múlté lettek, és szinte senkit sem érdekelnek. Oroszországban pedig a nép nemcsak tiszteli szellemi nyomorékait, de valami miatt szereti is őket. Mintha éreznék, hogy az értelmetlen jajveszékélések így már nem teljesen hiábavalók és a hajléktalan csavargó szájalmas tengődése így már nem is visszataszító. És valóban, elérkezik majd az óra és mindenkinek fel kell jaidulnia, ahogy a legtökéletesebb ember is feljaidult a keresztfán: Istenem, Istenem, miért hagytál el engem! És bizonyosan, bármelyikünk eldobja majd a felhalmozott kincseket és elindul, ahogyan a mezítlábas vándorok mennek, vagy ahogy, az apostol szavai szerint, elindult Ábrahám, **maga sem** tudván hová megy.

XXXVII.

ELTÉVELYEDETT GONDOLATOK. Néha makacsul Önök előtt áll és nem tágt az olyan gondolat, mely láthatóan valahonnan kívülről jött és semmi kapcsolata nincs azokkal a benyomásokkal, melyek rendszerint az anyagot adják az önök gondolatai

számára. De ne siessenek elűzni, bármilyen idegennek és furcsának is tűnne. És ne követeljék tőle keletkezése törvényszerűségének bizonyítékait. Ha nem is tudnak megsza-
badolni gondolataik eredete ellenőrzésének meggyökeresedett szokásától – akkor, le-
galább higgyék el, hogy néha a törvénytelen gyerekek közelebb állnak a szülőkhöz,
mint a törvényesek. Csak ne általánosítsanak: nem minden törvénytelen gyerek áll kö-
zelebb hozzánk, hanem csupán némelyik. És ugyancsak nem mindig, hanem csak néha
kedvesebb a hazatért tékozló fiú annál, aki nem is hagyott el bennünket.

XXXVIII.

A TÉNYEK ÉS AZ ELMÉLET. Szókratész démona „tény”? Ahhoz, hogy választ ad-
junk erre a kérdésre, a tény kész elméletével kell rendelkezünk. Az emberek azonban
azt gondolják, hogy a „tények” megelőzik az „elméletet”. Az elmélet nem ismeri el
Szókratész démonát „ténynek”, Pál apostol a damaszkuszi úton történt látomását sem
ismeri el ténynek azért, mert a tény megállapított tény, azonban hogy a tényeket ho-
gyan állapítják meg, azt az elmélet tudja. De Szókratész és Pál apostol az elmélet tilal-
mai ellenére, továbbra is – az első a maga démonát, a második a neki megjelenő
Krisztust – valóságos ténynek tartotta. Sőt, sikerült erről nagyon sok embert meggyőz-
niük, úgyhogy a történelem, mely csak azt őrzi meg, aminek nagyon sok ember szá-
mára jelentősége van, megővta, sőt Szókratész látomásának is, és Pál apostol látomá-
sának is tiszteletreméltó helyet biztosított. Egyébként, mint ismeretes, Szókratész is,
és még nagyobb, összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben Pál apostol is, nagyon
érdekelte volt abban, hogy az előtűk feltárult, de az elmélet által tényként el nem is-
mert látomásaik feledésbe ne merüljenek. De hiszen nem minden ember akarja és még
kevesebb az, akinek megvan a tehetsége ahhoz, hogy látomásait ráerőszakolja a törté-
nelemre! Lehetséges, hogy nemcsak Szókratészt, hanem még valaki mást is meglátoga-
tott a géniusz, sőt nem is géniusz és nem is félisten, hanem az igazi Isten. Azonban az
hallgatott erről, ha pedig beszélt róla, akkor rosszul – nem eléggé magával ragadón.
És az utókor erről semmit sem tudott. Tévedett-e az ilyen ember? Vagy még inkább:
mi a fontosabb – hogy Szókratész kapcsolatot tartott a démonnal vagy az, hogy sok
ember hitt abban, hogy Szókratésznek megadatott a magasabb létezőkkel való érint-
kezés. A „történelem” habozás nélkül természetesen azt mondja nekünk, hogy a máso-
dik fontosabb, hogy csakis a második fontos. Azonban maga Szókratész, sőt Pál apos-
tol is, annak ellenére, hogy a történelem oly nagyra értékelte őket és élet- és tevékeny-
ségtörténetüknek oly sok helyet juttatott lapjain, bizonyára mást mondanának. És hoz-
zátennék – már nem a történészek, hanem a filozófusok tudomására –, hogy a tény el-
mélete elzárja az emberektől a lét legjelentősebb területét, és hogy az elmélet által el
nem ismert tények az emberi élet legfontosabb és legjelentősebb tényei. Ez teljesen va-
lószerűtlennek és teljesen elfogadhatatlannak tűnik, mivel nincs összhangban azokkal
az alaptételekkel, melyekre világfelfogásunk épül és alapul. Ezért, amíg ilyen világfel-
fogásra van szükségünk, csak az elmélet által megengedett tényeket fogadjuk el.
Azonban, amikor ez szükségtelenné vagy akadályozóvá válik (ez előfordul és
gyakrabban előfordul, mint gondolják), kezdjük elfogadni a tényeket, úgy, hogy nem
kérünk előzetes engedélyt az elmélettől. Igaz, legtöbbször nem sikerül elémünk, hogy

felebarátaink, velünk együtt, ezeket a tényeket elismerjék: Szókratész és Pál apostol, amint mondtam, ritka kivételek e tekintetben. S akkor kezdjük lassan megszokni, hogy felebarátaink elismerése nélkül is elvagyunk. Hirtelen feltáru előttünk a szembeszökő, egyszerre új és váratlan igazság: ahogy az ókoriak az isteneket arról ismerték fel, hogy lábukkal nem érintették a földet, ugyanúgy az igazságot is meg lehet különböztetni az alapján, hogy nem lehetséges, hogy „mindenki” elismerje, hogy az elismerése megfosztja attól az isteni, könnyed mozgástól, amely, igaz, csak a halhatatlanokra jellemző, de amelyet a halandók mindig mindennél többre értékelték a világon.

XXXIX.

VITÁK AZ IGAZSÁGRÓL. Mi miatt vitatkoznak annyira az emberek? Amikor mindennapos dolgokról van szó, érthető. Nem osztottak meg valamit és minden vitázó fél igyekszik bizonyítani saját igazát, arra számítva, hogy több jut neki. De hiszen a filozófusok is vitatkoznak, és a teológusok is vitatkoznak, pedig mintha nekik nem lenne min osztozkodni. Kiderül, hogy tulajdonképpen nem vitatkoznak, hanem harcolnak. Miért? Vagy amiatt, hogy a harcra egyáltalán nincs is szükség, hogy legyen valami miatt harcolni? Mindennek atyja és királya a harc, tanította már Hérakleitosz is: a harc a fontos, az, hogy miért harcolunk, már másodrendű dolog. Az egyik ember azt mondja: mindennek mértéke az ember; rögtön válaszolnak neki: mindennek mértéke nem az ember, hanem az Isten, és rátámadnak. Az egyik ember azt hirdeti: homoiusios¹², azt válaszolják neki: homousios¹³ és az ismét kihívás egy végső és szörnyű harcra stb.: az emberi gondolkodás egész története – mind a filozófiai, mind a teológiai – harcok története, és életre-halálra menő harcoké. Azt kell gondolnunk, hogy az igazságról alkotott fogalomnak, amely nem tűr ellentmondást, a harci szenvedély a forrása. Az öregemberek – akik nem tudnak ökölharcot vívni, kitalálták, hogy az igazság egy, azért, hogy legalább szóban lehessen küzdeni. Az igazság pedig egyáltalán nem is „egy” és egyáltalán nem igényli, hogy az emberek harcoljanak érte.

XL.

A LEGCSENDESEBB ÍRÓ EMLÉKEI. Csehov utolsó műveinek alap gondolata: „az ember érzi, hogy az emberek rosszul hallják, hogy hangosabban kellene beszélnie, kiabálnia. Kiabálni viszont ellenszenves. És egyre halkabban és halkabban beszél, nonsokára lehet, hogy teljeseen el is fog hallgatni.”

XLI.

MÉG EGYSZER AZ ELLENTMONDÁS TÖRVÉNYÉRŐL. „Még egyszer” – mert amennyit az ember erről beszélhet – az túl kevés. Az ellentmondás törvényében kétel-

12 hasonló lényegű

13 egylényegű

kedni egyáltalán nem „egy és ugyanaz”, mint elutasítani azt. Ez akkor lenne „egy és ugyanaz”, hogyha bár kételkedve, de továbbra is elismernék szuverén jogait. Azonban azok, akik, jóllehet csak néha, de megérezték teljes lényükkel, hogy az ellentmondás törvénye hatalmának megszabott határai vannak, tudják, hogy ez egyáltalán nem kötelezi őket arra, hogy hasznát és jelentőségét elveszék. Csupán nem értenek egyet azzal, hogy elismerjék azt, mint ahogy Arisztotelész akarta „a legmegingathatatlanabb princípiumként”, nem egyeznek bele abba, hogy elhiggyék, hogy az mindig és mindenütt helyénvaló, hogy ítésként és az ember feletti legfőbb princípium. Ez nem princípium, nem parancsol, hanem csupán ismert előírásokat teljesít. Ezért – ha úgy tetszik – kétségbevonhatatlan. De nem önmagában, nem a „természete szerint”: kétségbevonhatatlan voltát valakitől kapja – aki felette van. Orpheus azt hangoztatta, hogy Eurydice az Eurydice és minden más nő nem Eurydice. És Orpheus akaratából, ebben az esetben az ellentmondás törvénye „megingathatatlan princípiummá” válik. Az időben Eurydice előtt, vele egyidőben és utána élő nők milliói közül egy sem lehetett Eurydice. Sőt a pokol vagy a pokol kapui sem tudtak felülkerekedni Orpheus akaratán és az ellentmondás törvényének általa kölcsönzött erőin. Azonban „Giordano Brunot máglyán égették meg” – ez egy ítélet, mely eddig szintén az ellentmondás törvényének védelme alatt állt és nem hagyta, hogy létrejöjjön az ellentétes állítás: „Giordano Brunot nem égették meg máglyán”, – számíthat-e ez az állítás arra, hogy védelme az idők végzetéig fog tartani, és hogy a pokol kapui soha nem kerekednek felül rajta sem? Vagy egy ilyen, még általánosabb ítélet: „ami egyszer megtörtént, azt nem lehet többé meg nem történtté tenni”? Vajon nem áll-e jogunkban eldönteni, hogy mi az abból, ami egyszer megtörtént és valóban sohasem válik meg nem történtté, más pedig meg nem történtté válik, és hogy következésképpen az ellentmondás törvénye, valamilyen felette álló princípium parancsainak teljesítésekor, a múlt egyes lapjait örökre megóvja és a többit meg nyomtalanul megsemmisíti. Természetesen felállíthatunk ilyen hipotézist is, azonban csupán azért nem állítjuk fel, mert félünk (gondolkodásunk mindig „fél” valamitől), hogy túlságosan fásztóra és bonyolultra sikerül, hogy át kell alakítani egész logikánkat vagy még (ez tűnik a legszörnyűbbnek) le is kell mondani a kész kritériumok szolgálatairól – „elveszítjük lábunk alól a talajt”. Ahelyett, hogy kérdeznénk, válaszolni kell, ahelyett, hogy engedelmességnél, – parancsolni kell. Magunknak kell kiválasztani a magunk Eurydicejét, sőt le is kell ereszkednünk a pokolba, hogy a pokoltól vívjuk ki saját jogaink elismerését. Az ember, az egyszerű, hétköznapi, halandó ember számára, vajon nem túl sok ez?

XLII.

KOMMENTÁR. Ismét Occam szavai jutnak eszembe: *est articulus fidei quod Deus assumpsit naturam humanam. Non includit contradictionem, Deum assumere naturam asininam. Pari ratione potest assumere lapidem aut lignum.*¹⁴ Mi Occam gondolatának a lényege? Mitől tűnik ez olyan kihívónak és elfogadhatatlannak? Nemcsak ez a forma

¹⁴ A hit alapja, hogy Isten emberi természetet vett magára. Egyáltalán nem lenne ellentmondás az, ha Isten számárcot öltött volna. Ugyanilyen joggal kő vagy fa formát is öltethet.

ingerelte fel az embereket, amelybe gondolatát öntötte. Semmi kétség: istenfélő fül számára e forma rendkívül durva és bántó. Deum assumere naturam asininam – egymás mellé állított olyan szavak, melyeknek illik bizonyos távolságra lenni egyiknek a másiktól – és melyek esetleg talán a szótárban, ahol a szavak elrendeződéséből adódó értelemmel és jelentéssel nem számolnak, kerülhetnek ennyire közeli szomszédságba. És mégis itt nem a forma a leglényegesebb, messze nem a leglényegesebb. Occam nem azok közül való, akik szeretik a beszéd váratlan fordulataival meghökkenteni az olvasót. Occam nem másokkal, önmagával harcol vagy, ha Hegel szavaival akarjuk mondani, „az idő szellemével.” Occamet tartják a skolasztika felbomlása első előfutárának, benne látják a „dekadenszt”. És valóban, meg lehet találni benne azokat a vonásokat, melyekkel általában a hanyatlást jellemzik. Nagy Albert, Aquinói Tamás Duns Scotus és a többiek – mind principes theologiae – a gondolkodás hatalmas, égigérő székesegyházait építették – és egyszer csak itt van Occam a kérdéseivel, melyek a középkor szellemi értelemben legalkotóbb százada magasztos és csodálatos épületeinek magát az alapját ássák alá. Ez nem „dekadencia”? Hiszen a „dekadencia” mindenekelőtt a rá jellemző pusztítás iránti visszafojthatatlan hajlamról ismerhető fel: legyen, ami lesz, csak ne olyan, mint volt, kész bármerre haladni, csak ne a korával... Non includit contradictionem, deum assumere naturam asininam! Ha ez így van, ha éppen az occami „non includit contradictionem, Deum assumere naturam asininam” a helyes, és Isten saját kénye-kedve szerint megtestesülhet nem csak a mindenki által lenézett állatban, hanem fában vagy kőben is, akkor miért dolgoztak a doctores angelici, subtilissimi stb., miért hívták elő az évszázadok mélyéből Platón, Arisztotelész és Plótinosz árnyékát? Miért van az összes Summae, miért vannak a gigantikus székesegyházak, a kolostorok, az egyetemek, az ünnepélyes egyházi istentisztelet? Mindezt csak azért alkották meg az emberek, hogy megmagyarázzák és elfogadhatóvá tegyék az értelem számára a keresztény vallás alapdogmáját. A Szentírásban meg van mondva, hogy az Isten fia emberré lett, a gonosztevők közé sorolták, a legnagyobb megalázásokban volt része és gyalázatos halállal halt meg, rablók mellett feszítetett keresztre. A középkorban senki nem kételkedett a bibliai elbeszélés igaz voltában és Occam, mint ahogy az minden írásából látható, sőt az általam hozott részletből is, mely e szavakkal kezdődik: est articulus fidei – szintén nem kételkedett. Azonban az embereknek kevés volt az, hogy „hinni”. Még „össze akarták békíteni” hitüket a rációval. Feltették a kérdést: cur deus homo – miért lett az Isten emberré? És nem nyughattak, míg kérdésükre választ nem találtak. De mit értettek a „kérdésre adott válasz” alatt? Azt, amit ezalatt mindig értünk. Az válaszol, aki meg tudja mutatni, hogy az, ami megtörtént, nem tudott meg nem történni, és nem történhetett másképp, mint ahogy megtörtént. Az Istennek szükségszerűen emberben kellett megtestesülnie – másképp az embert lehetetlen volt megváltania. Vagy, hogy az ember részesülhessen az isteni kegyelemben, az Istennek emberré kellett válnia. A kérdésre adott minden felelet: cur deus homo – minden külső változatosságuk ellenére is – egyetlen témára voltak variációk: valójában a megtörtént úgy tükröződött vissza, mint ami természetes szükségszerűség következtében történt. Az emberi ész tudásszomja csak akkor telítődött, mikor feltárták előtte azt a nektárt, melyet magyarázatnak hívnak. E nektárért a legtávolabbi országba is elmentek az emberek, ez

helyettesítette számukra a bölcsek követ, melyről, megfélekezve az alvásról és evésről, celláikban az alkímisták és a lélek aszkétái álmodoztak. És egyszer csak itt van az occami „non includit contradictionem” és a „pari ratione” – mely alássa nemcsak a középkori, de mindenféle ésszerű „gondolkodásnak” magát a fundamentumát! Mivel, ha nem adatott meg számunkra ténylegesen észrevenni a szükségszerűt – akkor hogyan „gondoljuk el”? Hogyan lehet igazolni az észnek nem a létezését – a létezésnek nincs szüksége igazolásra – hanem igényeit a vezető szerepre? Hiszen feltételezték, hogy éppen az ész állítja elő azt az isteni italt, mely csillapítja a legkielégíthetlenebb tudásszomjat is – és végérvényesen csillapítja: *acquiescentia in se ipso ex Ratione oriri potest, et ea sola acquiescentia, qua ex Ratione oritur, summa est, quae dari potest*¹⁵ (Spinoza, Etika IV, LII.). Az ész addig a határig vezet el, melyen túl az örök szükségszerűség birodalma kezdődik, s ennél a határnál önmagától elnémul és szertefoszlik minden kérdés, és az ember megtalálja azt a legbensőbb nyugalmat, melyről mindig álmodott. A Summae, a székesegyházak, az ünnepélyes egyházi istentiszteletek – minden, amit a lélek hatalmas lovagjai alkottak – mindent azért tettek, hogy megtalálják ezt a nyugalmat. És az ész szerepe szintén abban állt, hogy megnyugtassa az embert, elfojtsa és eloltsa a benne élő kételyeket és nyugtalanságokat. Az ész azonban csak abban az esetben teljesítheti rendeltetését, ha egybeolvad a szükségszerűséggel, mivel a szükségszerűségnek, és csakis a szükségszerűségnek adatott meg a végső és végérvényes hatalom minden felett, ami van – holt és élő felett, ember és Isten felett. *Cur deus homo?* Erre a kérdésre csak akkor lehet válaszolni, ha előre elismerjük, hogy Istennek nem adatott meg a választás lehetősége, hogy emberi alak felvételére kényszerült, nem pedig kőre vagy fára – ugyanúgy, mint ahogy tulajdonképpen megtestesülésre volt rendelve, és nem maradhatott meg megtestesülve, még ha akart volna sem...

Az egész középkor, a középkor egész koncentrált és mély lelki munkája arra irányult, hogy ésszerűen magyarázza a Szentírásban rejlő titkok. Az ember úgy van felépítve, hogy amikor valamin sokat dolgozik, úgy kezd tűnni számára, hogy az, amire törekszik, a legfontosabb az életben, neki is és másoknak is mindennél szükségesebb a világon. Úgy tűnhetett volna, hogy a leglényegesebb az, hogy Isten emberi alakot öltött, hogy Isten feltárult, megmutakozott, eljött az emberekhez. Így mondja el a Szentírás is. A „gondolkodás” azonban nem azt értékelte, amit a Szentírás mond, hanem azt, amit ő maga kitalálhatott: a Szentírást is csak azért fogadta el, mert megérthette és megmagyarázhatta azt, azaz megmutathatta, hogy a bibliai elbeszélés egyáltalán nem sérti és nem mond ellent azoknak az elveknek, melyeknek az ember kezdetől fogva alávetette magát és örökre megváltoztathatatlanul kiállt ki. Hogyha ezen elvek láttán úgy tűnt volna, hogy az Istennek nem kellene vagy lehetetlen volna emberré lennie, el kellett volna vetnie a Szentírást. Végülis ez így is történt. A középkori filozófusok által kitalált „bizonyítékok” és „magyarázatok”, egyáltalán nem bizonyultak „bizonyítékoknak” és „magyarázatoknak”. Kiderült, hogy a „kinyilatkoztatás” igazságainak az ész eszközeivel való megvédésére nincs semmiféle lehetőség. Hogy

¹⁵ Az önmagával való megelégedés az észből eredhet, s egyedül az a lehető legfőbb megelégedés, amely az észből ered. (Szemere Samu ford.)

egyáltalán még a kinyilatkoztatás igazságait sem lehet megvédeni, hogy azok nem megvédhetők. Más szóval, választani kell egyet a kettő közül: vagy elismeri az ember, hogy a Bibliát Homérosz műveivel együtt a tiszta költészet területéhez kell sorolni – vagy... Volt és van még egy „vagy”, azaz volt még egy megoldási lehetőség – azonban ez a megoldás oly mértékben ellentétesnek bizonyult az emberi természet teljes felépítésével (lehet, hogy nem az „első”, hanem a „második” természetével – a szólásmondás szerint – a megszokás második természet), hogy erről még csak nem is beszéltek vagy csak azok az emberek beszéltek, akik előre elszánták magukat a beszédre, azaz, hogy nem hallgatják meg őket. „Istent nem kell magyarázni és egyáltalán nem lehet bizonyítani.” Éppen ezt akarta mondani Occam. És ezt senki nem hallotta meg. És ha most a senki által meg nem hallott szavakat említettem, azt egyáltalán nem azért tettem, mert azt remélem, hogy rájuk irányítom a figyelmet és utat török számukra az emberek szívéhez. Itt valamilyen nagy és különös titok van elrejtve. Léteznek olyan szavak, melyek arra ítéltettek, hogy ne hallgattassanak meg. És azokkal együtt, nyilvánvalóan valakinek vagy valaminek szükséges, hogy ezeket a szavakat időről időre mindenki füle hallatára kimondják. Régi és titokzatos kép: pusztában kiáltó szó. Lehet, hogy már nem olyan értelmetlenül és haszontalanul, jóllehet nagyritkán, emlékeztetni kell az embereket az „igazság azon hírnőkeire”, akiknek hangjai csodatevő erővel rendelkeznek a népes vidékek pusztává változtatására. És még egy – „esetleg” – még sokkal titokzatosabb. Pascal, ismételve az előtte csaknem 1500 évvel élő Tertullianuszt, azt hangoztatta, hogy a Földön nincs hely az igazság számára, hogy a senki által fel és el nem ismert igazság bolyong az emberek között. Azaz, hogy az igazság azért is igazság, mert egyedül a megjelenésével átváltoztatja a népes városokat néptelen pusztákká. Mikor az igazság megvilágosítja az embert, egyszerre megérzi, hogy „mindenkinek”, „az embereknek”, azaz azoknak, akik a pusztát lakott vidékekké változtatják, tehetségük vagy semmivel meg nem magyarázható erejük van az igazság megsemmisítésére. Ezért beszélt Dosztojevszkij a megvilágosodás perceiben olyan iszonyattal és undorral az „emberek összességéről”. Ezért jósolta Plótinosz az „egyes menekülését az Egyhez”. Ezért a megismerés minden létezett és oly diadalmasan ünnepelet „elmélete” az előlünk elrejtett igazság elmélete volt és most is az. Tőlük azokhoz a régi és boldog emberekhez kell fordulni, akik Platón szavai szerint jobbak voltak nálunk és közelebb álltak Istenhez – hiszen „gondolkodásuk” szabadon lebegett abban a dimenzióban, mely számunkra – ez nagyon ritka – csak az „exercitia spiritualia” után válik elérhetővé.

XLIII.

A DOGMATIZMUSRÓL. A dogmatizmusban egyáltalán nem az az elfogadhatatlan, hogy az, mint mondják, be nem bizonyított tételeket hangoztat önkényesen. Lehet, hogy éppen fordítva van: az önkény is, a bizonyítékok megvetése is dogmatizmusra ösztönözné az embereket. Hiszen bármit is mondanak, az emberek természetüknél fogva mindennél jobban szeretik az önkényt és csak azért hódolnak meg a bizonyítékoknak, mert nincs erejük legyőzni azokat. Úgyhogy a dogmatizmusban az emberi kötetlenségek nagy okmányát lehetne felfedezni. A dogmatizmus azonban a világon a

leginkább ettől fél és mindenképpen ugyanolyan engedelmesnek és ésszerűnek igyekszik tettetni magát, mint ahogy más tanok is. Ez megfosztja minden bájától. S mi több: undort kelt iránta. Mivel, ha leplezi – ez azt jelenti, hogy szégyelli és másoknak is azt parancsolja, hogy szégyelljék. Vajon meg lehet azt bocsátani valakinek, hogy szégyelli a szabadságot és a függetlenséget?

XLIV.

A TUDÁS FÉNYE. Puskin meséli, hogy Salieri a harmóniát algebrával vizsgálta, de nem adatott meg neki, hogy „alkosson” és meglepődött, sőt haragudott, amiért Mozartnak, aki ilyen vizsgálódással nem foglalkozott, sikerült meghallania a paradicsomi dalokat, neki viszont, Salierinek nem sikerült. Mintha úgy tűnne, hogy igaza volt. A „semmittevő korhely” már a Földön akár a paradicsom pitvarába kerül, a lelkiismeretes, fáradhatatlan munkás pedig egyre csak azt várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön – és hiába. A régi könyv azonban azt mondja: az Úr útjai kifürkészhetetlenek. És valamikor az emberek megértették ezt, megértették, hogy az ígélet földjére vezető út nem tárul fel annak, aki algebrával vizsgálja a harmóniát, általában annak, aki „vizsgál”. Ábrahám elindult, maga sem tudván, hogy hová. Hogyha pedig elkezdett volna vizsgálódni – sohasem jutott volna el az ígélet földjére. Következésképpen, a vizsgálódások, a körültekintések – a tudás „fénye” – nem mindig vezet a legjobbra, ahogy bennünket ezt gondolni tanítottak és tanítanak.

XLV.

A KÉNYSZERIGAZSÁGOK. Az emberek hatalmas többsége nem hisz annak a valásznak az igazságaiban, melyet vall. Már Platón megmondta – toisz polloisz apisztia parekhei – a tömegre a hitetlenség jellemző. Ezért szükséges számukra, hogy környezetük ugyanabban higgyen, mint amiben ők hivatalosan hisznek, és ugyanazt mondják, mint amit ők mondanak: csak ez támogatja őket „hitükben”, csak környezetükben találják meg a forrásokat, melyekből meggyőződéseik szilárdságát és tartósságát merítik. És mennél kevésbé tűnnek számukra meggyőzőnek a feltárt igazságok, annál fontosabb számukra, hogy ezeket az igazságokat senki se vonja kétségbe. Ezért általában a leghitetlenebb emberek a legtűrelmetlenebbek. Úgyhogy, ha az általános tudományos igazságok kritériuma az, hogy mindenki számára kötelezővé tehetők, akkor a hit igazságai tekintetében azt kell mondani, hogy azok csak abban az esetben valódi igazságok, ha képesek az emberek egyetértése nélkül is meglenni, ha közömbösebbek az elismeréssel is, és a bizonyítékokkal szemben is. A pozitív vallások azonban az ilyen igazságokat nem túl nagyra értékelik. Védelmeszik azokat is, mivel nem tudják őket nélkülözni, viszont olyan igazságokra támaszkodnak, melyekre mindenkit lehet kényszeríteni és még a kinyilatkoztatás igazságait is az ellentmondás törvényének védelme alá helyezik, hogy ne legyenek rosszabbak mindenféle más igazságnál. A katolicizmus esetében, mint közismert, az ellentmondás törvényének védelme elégtelennek bizonyult és kitalálta az inkvizíciót, amely nélkül természetesen nem játszhatta volna el ha-

talmas történelmi szerepét. „Türelmetlenséggel” védelmezte magát és még saját érdemül tekintette türelmetlenségét – és eszébe sem jutott, hogy az, aminek az ellentmondások törvényére vagy a hóhérok és börtönőrök védelmére van szüksége, az isteni igazság határain túl van és hogy az embereket az üdvözíti, ami a mi mértékeink szerint a leggyengébbnek, a legingatagabbnak és legvédtelenebbnek tűnik. A tudás igazságával ellentétben a hit igazságai azon ismertetőjegy alapján ismerhetők fel, hogy azok nem ismernek sem egyetemességet, sem szükségszerűséget, sem az egyetemességgel és a szükségszerűséggel együttjáró kényszert. Ezek szabadon adódnak, szabadon elfogadhatók, senkinek sem tartoznak számadással, senki által nem regisztrálódnak, senkit nem fenyegetnek és maguk se tartanak senkitől sem.

XLVI.

AZ AUTONÓM MORÁL. Az autonóm morál, mint közismert, legteljesebb és legki-forrottabb kifejezését Szókratész tanításában nyerte el, aki azt állította, hogy az erénynek nincs szüksége jutalmazásra, és hogy – mindegy, hogy a lélek halandó vagy halhatatlan – a jó ember megkap mindent, ami a „jó”-tól kell neki. De azt gondolom, hogy Szókratész (mint ahogy Kant is, aki „A gyakorlati ész kritikájában” Szókratész nyomdokain haladt) nem volt eléggé következetes és hogy a „jó” az engedelmesség ilyen magyarázataival nem elégszik meg. Még egy lépést kell tenni, el kell ismerni, hogy a lélek halhatatlanságára az igazán jó embernek egyáltalán nincs szükséges – és a halhatatlanságról teljesen le kell mondani. Azaz, el kell ismerni, hogy Szókratész – halandó, mivel már itt a Földön mindent megkapott a „jótól”, amit kívánhatott, Alkibiadész és a hozzá hasonlók azonban halhatatlanok, akiknek a „jó” semmit sem, vagy nagyon keveset adott, akik más princípium akarata szerint léteznek, melynek ebben a földi életben nem sikerült valóra váltani ígéretét és amely elhalasztja a megvalósíthatatlant a más életben való találkozásig. Ilyen és csakis ilyen elismerés adhat a „jó”-nak igazi elégtételt és vethet véget az autonóm és heteronóm morál feletti vitának. A Szókratész típusú emberek, akik önként ismerték el a „jót” a legfőbb princípiumnak, szintén önként mondanak le a számukra egyáltalán nem fontos túlvilági életről, az Alkibiadész típusú emberek javára, akik, mint egy más princípiumnak alárendeltek, mint a szókratészi jó, joggal várják és követelik maguknak a halál utáni további létezést is. Természetesen Szókratész szempontjából, az Alkibiadészek mégis tévednek: „jó” nélkül száz legboldogabb és legsikeresebb élet nem ér fel egy, a legnehezebb és legszomorúbb, de jó étellel sem. A filozófia pedig, végülis, megünnepelheti teljes győzelmét: a Szókratészek is, az Alkibiadészek is teljes elégtételt kapnak és megszűnik mindenféle vita.

XLVII.

GONDOLKODÁS ÉS LÉT. Minél inkább szert teszünk a biztos tudásra, annál távolabb vagyunk az élet titkaitól. Minél inkább tökéletesítjük gondolkodásunk mechanizmusát, annál nehezebbé válik számunkra a lét forrásainak megközelítése. A tudás ne-

hézkkessé tesz és gúzsbaköt bennünket, a tökéletes gondolkodás pedig olyan akarat nélküli, engedelmes lényekké változtat át, akik az életben csak a „rendet” és a rend által létrehozott törvényeket és normákat keresik, látják és értékelik. A régi próféták helyett, akik mint a hatalom birtokosai beszéltek, tanítóink és vezetőink tudósok, akik a legfőbb erényt a nem általuk alkotott, és a senkinek és semminek nem engedelmeskedő szükségszerűségnek való engedelmességre helyezik.

XLVIII.

A NEGYEDIK EVANGÉLIUM. Amikor a negyedik Evangéliumban „bebizonyosodik” Jézus istensége s ugyanolyan módszerekkel bizonyítódik be, mint amilyenekkel a görögök bizonyították mindenféle igazságukat, tényekre való hivatkozásokkal, dialektikával, morális megfontolásokkal, melyek arra alapulnak, hogy, mint már Szókratész is tanította, jó emberrel nem történhet semmi rossz, a rossznak pedig nem adatott meg, hogy behatoljon a „jó” területére vagy ahogy később a sztoikusok tanították, hogy a summum bonum (legfőbb jó) az, ami „tőlünk függ”, érződik, hogy a szerző a tények és a tényekkel kapcsolatos evidenciák nyomására kételkedni kezdett Isten mindenhatóságában és igyekszik elrejtőzködni a valóság elől, menekülve a világtól, melyben, amíg benne marad, nem parancsolásra és utasításadásra van kényszerítve, hanem szófogadásra és engedelmességre. Jézus „nem evilágból való” és országa „nem evilágból való” – mivel ezzel a világgal nem képes megbirkózni. Ugyanez az érzés határozta meg a gnosztikusok és Markion próbálkozásait és tanításait. A negyedik Evangélium Jézusa nem Isten, nem Isten fia, aki eljött az emberekhez és a világot igazgatja, hanem ember, ugyanolyan gyenge és tehetetlen, mint azok, akikhez eljött, de csak miután megértette tehetetlenségét és annak lehetetlenségét, hogy megváltoztassa és alárendelje Magának a nem Általa alkotott „ontológiai kategóriákat”, ekkor hozta azt a nagy és szörnyű döntést, hogy egyszer s mindenkorra el kell fordulnia a Neki engedetlen világtól és el kell mennie az Általa alkotott és Neki engedelmes világba. Ez a negyedik Evangélium „jó híre”, ez „a lélekben és igazság iránt való tisztelet” értelme. Ezért szeretik és értékelik a negyedik Evangéliumot a nem hívők (Fichte, Hegel, Renan, Harnack, Tolsztoj) és ezért keltett ez olyan borzalmat a hívőkben vagy a hinni vágyókban és néha (Nietzsche, Rozanov) teljesen elválasztott a Szentírástól. De hiszen a Szentírás – nem egyenlő a negyedik Evangéliummal. És a kereszténység Krisztusa nem tehetetlen Isten. Léteznek még ezen kívül zsolttárok, próféták, szinoptikus Evangéliumok, levelek, apokalipszis. Az apokalipszis ugyanannak a Szent Jánosnak a kinyilatkoztatása, aki a negyedik Evangélium szerzője, jóllehet a történészek ezt nem ismerik el. És azzal sem kell törődni, hogy a teológusok mindig előszeretettel támaszkodtak a negyedik Evangéliumra. A teológia ugyanis a hit tudománya. A tudomány pedig köteles „bizonyítani” és, következőképpen, ésszerű bizonyítékok nélkül nem tud meglenni, helyesebben mondva, a „kinyilatkoztatást” mindig ésszerű bizonyítékokra vezeti vissza: a teológiának nem Isten kell, hanem a verbum Dei és a Deus dixit (Isten Igéje. Isten mondta.).

XLIX

SAJÁT ÉS IDEGEN. Amikor az ember a „sajátját” szemléli, „megérti” azt, még helyesli is. Az idegen azonban, jóllehet ez ugyanolyan, mint a sajátja, gyakran visszataszítónak tűnik számára. Saját sebeinket szemügyre vesszük, az idegenektől undorodunk. Amikor pedig megtanulunk objektívnek lenni, a saját is ugyanolyan ellenszenvesnek kezd tűnni számunkra, mint az idegen. Következésképpen? Lehet, hogy kétféle következtetés adódik: az embernek vagy el kell vetnie az objektivitást vagy meg kell tanulnia úgy tekinteni az idegenre, mint a sajátra, nem kell félnie az idegen sebektől és az idegen rútságtól. Az objektivitás egyáltalán nem biztos út az igazság felé. És a félelem mindig rossz tanácsadó...

L.

GONDOLKODÁSUNK HIBÁJA. A megismerés elméletében a szükségszerűség eszméje uralkodik, az etikában – az elhalványult és elerőtlenedett szükségszerűség: a költelesség. Másképp a mai gondolkodás nem tud elmozdulni helyéről.

LI.

SIKEREK ÉS SIKERTELENSÉGEK. Platón azt hangoztatta, hogy a régi, boldog emberek nálunk jobbak voltak és közelebb voltak Istenhez. Úgy látszik, hogy ez igaz. Mindenesetre, aki a filozófia történetét tanulmányozta, sehogy sem mondja azt, hogy az emberi elme évezredes legmegfeszítettebb kutatásai közelebb vittek bennünket a végső igazsághoz, a lét örök forrásaihoz. Azonban az emberi léleknek eme évezredes, semmire sem vezető és ezért sokaknak hiábavalónak tűnő harca az örök titokkal garanciaként szolgálhat, hogy a filozófiát érő sikertelenségek nem teszik bátortalanná az embert a jövőre vonatkozólag sem. Közeledünk-e Istenhez vagy távolodunk, távoli és közeli elődeinkhez képest jobbá válunk-e vagy rosszabbá – a vizsgálódásról és a harcról nem adatott meg, hogy lemondjunk. Változatlanul lesznek sikertelenségek, de a sikertelenségek változatlanul nem állítják le az új próbálkozásokat. Az embernek nem lehet leállnia, nem lehet abbahagynia a próbálkozásokat. És ebben a sziszifuszi munkában van egy nagy rejtély, melyet nekünk is bajosan sikerül megfejteni, de amely akaratlanul arra a gondolatra vezet, hogy az emberi tevékenység közgazdaságában a sikerek nem mindig bírnak meghatározó és döntő jelentőséggel. A pozitív tudományok kétségtelen és óriási eredményekre vezettek, a metafizika nem adott semmi tartósságot, semmi biztosat. És mégis, lehetséges, hogy a metafizika bizonyos értelemben fontosabb és jelentősebb a pozitív tudományoknál, és a sikertelen próbálkozások a számunkra örökre elzárt területekre való előbbre jutásban értékeesebbek, mint a sikeres próbálkozások annak megtanulására, ami előttünk van és bizonyos állhatatosság mellett minden embernek feltárul. Ha ez így van, akkor a metafizikával szembeni kanti kifogások önmaguktól tárgyatlanává válnak. Igaz, hogy a metafizika nem adott egyetlen

általánosan kötelező igazságot sem. Ez azonban nem kifogás. „Önnön természete szerint” a metafizika nem akar és nem is kell, hogy mindenki számára kötelező igazságokat adjon. Mi több: feladatai közé tartozik, hogy a tudományok által feltárt igazságokat is, meg azt az eszmét is, hogy az igazság ismertető jele annak általánosan kötelező volta, értéktelenné tegye. Úgyhogy ha már sor került arra, amit Kant is akart, hogy szembesítse a metafizikát a pozitív tudományokkal, akkor a kérdést meg kell fordítani és körülbelül így kell feltenni: a metafizika, miközben a lét forrását kereste, nem találta meg az általános és szükségszerű igazságot; a pozitív tudományok, azt vizsgálva, ami ebből a forrásból származik, sok „igazságot” találtak. Nem jelenti-e ez azt, hogy a pozitív tudományok igazságai áligazságok, vagy legalábbis, mulékony, pillanatnyi igazságok?...

Úgy gondolom, hogy Kant után nem szabad úgy közeledni a filozófiához vagy a problémákhoz, hogy ne szabaduljunk meg előzetesen a metafizika és a pozitív tudományok kölcsönhatásainak kapcsolatáról általa megalkotott hipotézistől. Ellenkező esetben minden próbálkozásunk a lét végső kérdéseinek megítélésére, eleve meddőségre van ítélve. Mi mindannyian félni fogunk a sikertelenségektől és, ahelyett, hogy közelednénk Istenhez, távolodni fogunk Tőle. Minden valószínűség szerint, Platon éppen azért is tartotta a régieket boldognak, mert nem félték a pozitív igazságoktól és nem ismerték még a megismerés azon láncait, melyeket saját bőrén oly kínszenvedésként érzett.

LII.

AZ EMPÍRIKUS SZEMÉLYISÉG. Azokat a ritka pillanatokat, mikor az evidenciák elvesztik hatalmukat az ember felett, hogyan lehet felhasználni a filozófia számára? Ezek a lelkiállapotok különleges fajtáját feltételezik, amikor az, ami számunkra mindig a legfontosabbnak, a leglényegesebbnek, sőt az egyetlen reálisnak tűnt, hirtelen lényegtelennek, szükségtelennek, sőt valószínűtlennek kezd tűnni. A filozófia azonban objektív akar lenni és nem törődik a „lelkiállapotokkal”. Tehát, ha az ember az objektivitásra tör – elkerülhetetlenül az önevidenciák markába kerül, s ha meg akar szabadulni az önevidenciáktól, mindenekelőtt, a tradíciók ellenére, semmibe kell vennie az objektivitást. Természetesen, általában véve, senki sem fogja az utóbbit cselekedni. Mindenki számára hízog az olyan igazságot feltárni, mely akár egy keveset, akár egy kicsit mindenki számára igazság lesz. Csak magunkkal négy szemközt, az individuális lét (az empírikus személyiség) titkának áthatolhatatlan leple alatt néha szánjuk el magunkat, hogy lemondjunk azokról a tényleges és vélt jogokról és kiváltságokról, amelyek nekünk a mindenki számára közös világhoz való tartozásunk révén adódnak. Akkor felvillannak előttünk a végső és az azokat megelőző igazságok – de ezek saját magunk számára jobban hasonlítanak álmokképekre, mint igazságokra. Könnyen elfelejtjük őket, mint ahogy az álmokképeket. És ha kusza emlékeket meg is őrünk róluk, akkor sem tudjuk, hogy mit kezdjünk velük. Igen, az igazat megvallva, az ilyen igazságokkal nincs mit kezdeni. Az ember legfeljebb átültetheti őket a szavak zenéjére és várhatja, míg mások, akiknek csupán hallomásból, nem pedig saját tapasztalat alapján van tudomásuk az ilyesféle látomásokról, az ítéletek formáját kölcsönzik nekik, és elpusztítván, mindig és mindenki számára kötelezővé, azaz érthetővé és „nyilvánvaló-

vá” is teszik azokat. De hiszen ezek egyáltalán nem azok az igazságok lesznek, melyek előttük feltárultak. És azok már nem is a mieink, hanem mindenkié, azé az „emberek összességéé”, melyet Dosztojevszkij úgy megvetett, és amelyet Szolovjov, Dosztojevszkij barátja és tanítványa, a tradicionális filozófia és a tradicionális teológia kedvébe kívánván jární, a nyilvánosság előtt kevésbé gyűlöletes szobornoszty¹⁶ elnevezés alatt, világnézetének sarkkövévé tett. Itt is kitűnik az alapvető ellentét Dosztojevszkij „gondolkodása” és annak az iskolának a gondolkodása között, melyben Szolovjov tanult. Dosztojevszkij filozófiája menekülés volt az emberek összességétől önmagához. Szolovjov viszont, megfordítva, önmagától az emberek összességéhez menekült. Számára az élő ember, az, amit az iskola empírikus személyiségnek nevez, fő akadálynak tűnt az igazsághoz vezető úton. Azt gondolta, vagy jobban mondva, azt hangoztatta (ki tudhatja, mit gondol az ember?), mint ahogy azok is, akiknél tanult, hogy amíg az ember nem tépi ki gyökerestől magából „önnöniségét” (azaz nem küzdi le és nem semmisíti meg empírikus személyiségét) az igazságot nem látja meg. Dosztojevszkij viszont tudta, hogy az igazság az empírikus személyiségnek tárul fel és csak az empírikus személyiségnek tárul fel...

LIII.

DIALEKTIKA. A gondolkodás, tanította Platón, a lélek néma párbeszéde önmagával. Természetesen, ha a gondolkodás dialektikus gondolkodás. Akkor, még önmagával négy szemközt maradván is, az ember nem tud hallgatni és tovább beszélget: folyton ellenség rémlik fel előtte, akinek valamit be kell bizonyítani, akit meg kell győzni, kényszeríteni kell, ki kell csikarni egyetértését. Az utolsó nagy platonikus, Plótinosz, azonban az ilyen gondolkodást már nem viselte el. Igazi szabadságot akart, amelyben sem maga az ember nem kényszerít, sem az embert nem kényszerítik. És vajon, valójában, csak fantázia az ilyen szabadság elképzelése? És, megfordítva, vajon a kényszerítő szükségyszerűség eszméje, ami a dialektikát élte, már ennyire leküzdhetetlen? Természetesen csak az tud bizonyítani és kényszeríteni, aki a szükségyszerűség kardját vette a kezébe. De aki kardot ragad, kard által is vész el. Kant is csak azért tudta megsemmisíteni a metafizikát, mert a metafizika kényszeríteni akart. És addig, amíg a metafizika nem szánja rá magát, hogy eldobja a fegyvert, a pozitív tudományok rabja és szolgálóleánya fog maradni. A gondolkodás több, pontosabban szólva sokkal több lehet, mint a beszéd, és a dialektika nélkül is megvan. Erről beszélt Puskin: [A szeráf] kitépte bűnös és fecsegő és huncut nyelvemet.

LIV.

A MINDENSÉG ESZMÉJE. Zsúfoltan és veszekedve élünk. Nem adatott meg, hogy tágasabban rendezkedjünk be és azért igyekszünk rendet teremteni, hogy legalább kevesebb sértés essen. De miért kell tulajdonítani az Istennek, aki nincs korlátozva sem

16 Az individuumok önkéntes egyesülése az egyházban az Isten és egymás iránti szeretet alapján.

időben, sem térben, sem valami más által, ugyanilyen szeretetet és tiszteletet a rend iránt? Miért beszélnek örökké a mindenegységről? Ha Isten szereti az embereket, mi szükség van rá, hogy isteni akaratának alávesse őket – és megfossa saját akaratuktól, ami a legértékesebb abból, amivel őket megajándékozta? Nincs rá semmi szükség. Következésképpen, a mindenegység eszméje egy teljesen hamis eszme, mivel a filozófia általában nem tud meglenni ezen eszme nélkül, így – második következképpen – gondolkodásunkat súlyos betegség támadta meg, melytől minden erőnkkel törekednünk kell megszabadulni. Mindannyian gondoskodunk lelkünk higiéniájáról, abban a meggyőződésben, hogy eszünk egészséges. Azonban az ésszel kell kezdeni – s az észnek egy sor fogadalmat kell magára vállalnia. És az első fogadalom – a túl nagy igényektől való tartózkodás. Egységről, sőt egységekről – csak tessék – beszélnie még nem tilos. De a mindenegységről – le kell mondania. És azután még néhány más dologról is. És milyen megkönnyebbülten sóhajtanak fel az emberek, mikor hirtelen meggyőződnek arról, hogy az élő, igaz Isten egy cseppet sem hasonlít arra, amit eddig az ész mutatott nekik.

LV.

MI AZ IGAZSÁG? Az embernek köveknek kell beszélnie, abban a reményben, hogy azok végül áment mondanak neki, mint Szent Bedának? Vagy az állatoknak, arra számítva, hogy tehetséged elbűvöli azokat – hiszen valaha Orpheusnak volt ilyen tehetsége – és megértik? Az emberek, ugyanis, valószínűleg meghallani sem hallják: annyira el vannak foglalva – csinálják a történelmet – van is idejük az igazságra! Mindenki tudja, hogy a történelem sokkal fontosabb, mint az igazság. Innen adódik az igazság új meghatározása: az igazság az, ami elme egy a történelem mellett és amit a történelem nem vesz észre.

LVI.

LOGIKA ÉS MENNYDÖRGÉSEK. Husserl hí tanítványai azt mondják, hogy a fenomenológia nem ismer különbséget a homo dormiens (az alvó ember) és a homo vigilans (az ébren levő ember) között. Természetesen nem ismer – és ebben a nemismerésben van erejének és meggyőző erejének a forrása: ezért minden erejét megfeszíti, hogy biztosítsa magának ezt a docta ignorantiat. Mivel amint megérzi, hogy nem csak a homo vigilans – az ébren levő ember (nyilvánvalóan a Földön sohasem volt ilyen ember), de még az álmából éppen csak ébredni kezdő ember is toto coelo különbözik az alvótól – vége minden boldogságának. Az alvó ember, tudatosan vagy nem tudatosan, azokban a körülményekben, melyekben álmoképei megjelennek, a lét egyedül lehetséges körülményeit igyekszik látni. Ezért ezeket önevidenciának nevezi és mindenképpen óvja és védi őket (a logika, a megismerés elmélete: az ész adottságai). Amikor pedig eljön az ébredés pillanata (mennydörgések hallatszanak: kinyilatkoztatás) kételkedni kényszerül az önevidenciákban és minden alapot nélkülöző harcba kezd ellenük, az-

az azt kell csinálnia, ami az alvónak az értelmetlenség határának tűnik – hiszen semmi értelmetlenebb nem lehet annál, mint mennydörgésekkel válaszolni a logikára.

LVII.

PROTAGÓRASZ ÉS PLATÓN. Protagórasz meg volt arról győződve, hogy minden dolog mértéke az ember. Platón pedig, hogy az Isten. Első látásra úgy tűnik, hogy Protagórasz igazsága alacsonyabb rendű igazság, Platóné pedig – magasabb rendű. De hiszen Platón saját maga mondta máshelyütt, hogy az istenek nem filozofálnak, nem keresik a bölcsességet – mivel bölcsek. Azonban mi az, hogy filozofálni, keresni az igazságot? Vajon nem ugyanaz, mint a dolgokat „mérni”? És vajon ilyen tevékenység valójában nem jobban illik a gyenge és nem túl bölcs halandókhöz, mint a hatalmas és mindentudó istenekhez?

LVIII.

A FILOZÓFIA FELADATAI. A filozófusok azért törekszenek a világ „megmagyarázására”, hogy minden láthatóvá, kristálytisztává váljon, hogy az életben semmi sem legyen vagy a lehető legkevésbé lehessen problematikus és titokzatos. Nem fordítva kellene-e: annak a bemutatására törekedni, hogy még ott is, ahol az embereknek minden világosnak és érthetőnek tűnik, minden rendkívül rejtélyes és titokzatos? Az embernek magát és másokat fel kell szabadítani a fogalmak hatalma alól, amelyek meghatározottságuk által elpusztítják a titkot. Hiszen a lét forrásai, eredetei, gyökerei – nem abban vannak, ami ismert, hanem ami rejtve van: Deus est Deus absconditus (Isten rejtőzködő Isten).

LIX.

A LEHETSÉGES ÉS A LEHETETLEN. A kör alakú négyzet vagy a fából készült vas értelmetlenség, és következésképpen lehetetlen, mivel az ilyen fogalomösszetételeket az ellentmondások törvényének ellenére hozzák létre. A megmérgezett Szókratész azonban nem értelmetlenség, következésképpen ilyen lehetséges, mivel ilyen fogalomösszefűzéshez hozzájárulását adta az ellentmondás törvénye. Felvetődik a kérdés: nem lehet-e az ellentmondás törvényét rávenni vagy arra kényszeríteni, hogy megváltoztassa elhatározásait. Vagy nem lehet-e olyan fórumot találni, amelynek jogában áll annak rendelkezéseit megsemmisíteni? Úgy, hogy az derüljön ki, hogy a megmérgezett Szókratész – értelmetlenség és következésképpen nem mérgezték meg, a fából való vas nem értelmetlenség és következésképpen lehetséges, hogy valahol fából való vas is előfordul. Vagy még inkább: a vasnak is és a négyzetnek is meg kell hajolnia az ellentmondás törvénye előtt – csak hadd parancsolgasson itt – de azzal a feltétellel, hogy ismerje el, hogy a megmérgezett Szókratész szintén ellentmondást tartalmaz és ezért Szókratészt, minden bizonyíték ellenére, sohasem mérgezték meg. Ilyen kérdéseken

kellene, hogy aggódjon a filozófia is, régebben ilyeneken aggódott. Azonban manapság ezekről a kérdésekről teljesen megfeledeztek.

LX.

AZ EGYETLEN, AMI SZÜKSÉGES. Egyengessétek az utat Istennek! Hogyan kell egyengetni? Meg kell tartani az ünnepeket és a böjtöket? Oda kell adni a tizedet vagy akár mindenünket a szegényeknek? Sanyargatni kell a testet? Szeretni kell a felebarátot? Éjszakákon át régi könyveket kell olvasni? Természetesen mindez szükséges, mindez jó. De nem ez a lényeges. A fő megtanulni úgy gondolkodni, hogy, ha minden ember, a legutolsó emberig meg is lenne győződve arról, hogy nincs Isten – ez egyáltalán szinte semmit se jelentsen. És hogy ha kétszer kettő négy pontosságával be lehetne bizonyítani, hogy nincs Isten – ez szintén semmit sem jelentene. Azt mondják, ilyet nem szabad az embertől követelni. Természetesen nem szabad! Azonban Isten mindig lehetetlent követel tőlünk és ebben különbözik lényegesen az embertől. Vagy lehet megfordítva – hiszen nem hiába van megmondva, hogy az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett – nem a különbsége, hanem az emberrel való hasonlósága. Az embernek Isten akkor jut eszébe, amikor lehetetlent akar. A lehetségesért az emberekhez fordul.

LXI.

NEM HELYÉNVALÓ KÉRDÉSEK. Tudom, mondja Szent Ágoston, hogy mi az idő, azonban mikor megkérdeznék, hogy mi az idő, nem tudok választ adni, és kiderül, hogy nem tudom. És azt, amit Szent Ágoston az időről mond, sokmindenről el lehet mondani. Vannak különböző dolgok, amelyeket az ember addig tud, amíg el nem kezdik vagy maga önmagát el nem kezdi kérdezni. Tudja az ember, hogy mi a szabadság, de kérdezzék meg, hogy mi az a szabadság, összezavarodik és nem tud válaszolni. Ő is tudja, mi a lélek – de a pszichológusok, vagyis a tudósok, az olyan emberek, akik különösen szilárdan meg vannak győződve arról, hogy kérdezni mindig hasznos és helyénvaló, addig jutottak, hogy megalkották a „lélek nélküli pszichológiát”. Ebből az a lezárás következne, hogy az igazság keresésére irányuló módszereink már nem is olyan kifogástalanok, mint ahogy gondolni szoktuk – és hogy néha, ha a kérdésre nem tudjuk a választ, az a tudásról tanúskodik, ha pedig nem kívánunk kérdezni – az igazsághoz való közelségről: azonban senki sem von le ilyen következtetést. Ez Szókratész, Arisztotelész, és minden mai „logikatudomány” könyvet összeállítónak halálos megbántását jelentené, a világ hatalmasaival pedig, az élőkkel és a holtakkal, kinek van kedve veszekedni?

LXII.

MÉG EGYSZER A NEM HELYÉNVALÓ KÉRDÉSEKRŐL. A számtalan a priori vagy önevidens igazság között, amelyeken, mint ahogyan mindenki gondolja, az em-

beri gondolkodás alapszik de amelyekbe, valójában, belezavarodik, legerősebben az az állítás szilárdult meg, hogy csupán azért tesznek fel kérdéseket, hogy azokra választ kapjanak. Mikor azt kérdezem, hány óra van, mennyi a háromszög szögeinek összege, mennyi a higany fajsúlya, igazságos-e Isten, szabad-e az akarat, halhatatlan-e a lélek, azt akarom – ez mindenki előtt világos – hogy mindezen kérdéseimre pontos választ adjanak. Azonban kérdés és kérdés között különbség van. Aki azt kérdezi, hogy hány óra van vagy mennyi a higany fajsúlya, annak pontosan kell és elegendő, hogy határozottan válaszoljanak. Aki azonban azt kérdezi, hogy igazságos-e Isten, vagy halhatatlan-e a lélek, az egészen mást akar – és a világos és érthető válaszok felbőszítik vagy kétségbeejtik. Hogyan lehet ezt megmagyarázni az embereknek? Hogyan lehet megmagyarázni nekik, hogy valahol, valamin túl az emberi lélek annyira átalakul, hogy még a gondolkodás „mechanizmusa” is mássá válik? Vagy mondjuk azt inkább, hogy jóllehet a gondolkodás megmarad, azonban a mechanizmus számára egyáltalán nem marad hely.

LXIII.

RABSZOLGAMORÁL ÉS ÚRMORÁL. Szókratész engedelmeskedett démonának és benne démon lakozott, amely őt irányította. Alkibiadészban azonban, jóllehet nagyon is tisztelte Szókratészt, nyilvánvalóan nem volt démon, vagy ha volt is, nem engedelmeskedett neki. Felvetődik a kérdés, mit tegyen az olyan filozófia, amely meg akarja határozni és le akarja írni a morál „jelenségét”. Szókratész vagy Alkibiadész legyen a mérce? Ha Szókratész, akkor a démon jelenlétét és annak minden parancsa vonakodás nélküli teljesítésének készségét az erkölcsi tökéletesség jeleként fogják számontartani, és Alkibiadész az erkölcstelen emberek kategóriájába kerül. Ha Alkibiadész – akkor az ellenkezőjét kapjuk: elítélik Szókratészt. A kérdés, remélem, jogos. Azt is hiszem, hogy a hagyományos filozófia sohasem tud ezzel megbirkózni. Ezért fel sem veti ezt a kérdést. Más szavakkal kifejezve: mielőtt leírná a morál jelenségét, már tudja azt is, hogy mi a morál és hogy hogyan kell azt leírni. De hiszen lehet, hogy Alkibiadészt se-hogy sem sorolhatja az ember Szókratésszel egy kategóriába. Non pari conditione creantur omnes: aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur.¹⁷ Szókratész sorsa (megadatott neki), hogy pórázon vezesse a Démon, Alkibiadésznek (megadatott neki), hogy ő maga vezesse a démon. Nietzsche sokkal közelebb állt a kereszténységhez, mikor a rabszolgamorálról beszélt, mint ahogy az leleplezőinek tűnt.

LXIV.

VÁLASZTÁS. Az ember megjelenése a Földön bűnös vakmerőség. – Isten saját képére és hasonlatosságára alkotta az embert, és miután megalkotta, megáldotta. Ha az első állítást vesszük – filozófiai feladatuk a katarzis lesz, azaz törekvés arra, hogy gyökeres-

¹⁷ Nem minden ember teremtett egyformának: az egyiknek az örök élet, a másiknak az örök halál rendeltetett. (Kálvin)

től kiírtsuk magunkból „önnönsgűnket”. Alapproblémájuk etikai probléma és az ontológiát úgy fogják felfogni, mint az etikából származó valamit: a lét a gondolkodás határain belülre kerül. Ideáljuk az ész birodalma lesz, mely mindenki számára megközelíthető, aki kész semmibe venni Isten adományait, Hegel példája alapján bennük „lélek feletti erőszakot” látván. Ha a második állítást veszik, a jó tudásának fájáról való gyümölcsök már nem ígézik önöket, törekedni fognak „túl jón és rosszon”, örökké nyugtalanítani fogja önöket az anamnézis (visszaemlékezés) arra, mit látott az első ember, távoli ősök és az ész himnuszai, az észnek zengett ünnepélyes himnuszok unalmas földi daloknak fognak tűnni önöknek, igazságai pedig – börtönfalaknak. Plótinosz szégyellte testét, a bibliai emberek szégyellték és félték az eszüktől. Minden alapunk megvan arra, hogy azt gondoljuk, Nietzsche azért fordult el a korabeli kereszténységtől, mert az az észben látta, mint Spinoza, a *lucem divinum et donum maximum* (az isteni fényt, a legnagyobb adományt) és a bűnbeesés bibliai történetét abban az értelemben értelmezte, ahogy a hellének fogták fel a bűnbeesést. Ugyanezt mondhatnám Dosztojevszkijről is, de senki sem hinne nekem. Mindenki meg van győződve arról, hogy Dosztojevszkij csupán néhány tucat oldalt írt – Zoszima sztarecről, Aljosáról és azokat a cikkeket „Az író naplójából”, melyekben saját szavaival fogalmazza meg a szlavofilek gondolatait, viszont a „Feljegyzések az egerlyukból”, az „Egy nevetséges ember álma”, „A szelíd teremtés” és általában kilenczetedét annak, amit frásai teljes gyűjteményében jelentettek meg, nem ő írta, hanem valamilyen „retrográd fiziognómiájú úr”, és csupán azért, hogy Dosztojevszkij kellőképpen ellentmondhasson neki.

LXV.

ESZMÉLET. Gondolkodásunk, önnön lényegét tekintve, eszmélet – németül *Besinnung*. Ez abból a félelemből született, hogy mögöttünk, alattunk, fölöttünk van valami, ami minket fenyeget. És tényleg, mihelyt az ember körültekint, pusztulással fenyegető szörnyűséget, veszélyt „lát”. Azonban, ha beleegyeznek ilyen hipotézis felállításába, a szörnyűség csak akkor és annak lesz szörnyű, aki körülnéz? A Medúzafej semmit sem tehet azzal az emberrel, aki csak megy előre és nem tekint körül, és mindenkit kővé változtat, aki hátrafordul. Körültekintés nélkül gondolkodni, a nem eszmélő gondolkodás „logikáját” megalkotni – megérti-e ezt valamikor a filozófia, megértik-e a filozófusok, hogy ez az ember első és legfontosabb feladata – út „az egyetlenhez, ami szükséges”? Hogy a tehetetlenség, a tehetetlenség törvénye, mely az eszmélő gondolkodás alapját képzí, annak a váratlan lehetőségétől való örök félelmeivel együtt, sohasem vezet ki bennünket abból a félálombeli, csaknem vegetatív létezésből, melyre szellemi fejlődésünk története által kárhoztatva vagyunk.

LXVI.

KOMMENTÁR AZ ELŐBBIHEZ. Már tíz évvel „A tiszta ész kritikája” publikálása előtt, Kant ezt írta barátjának, Herznek: „in der Bestimmung des Ursprungs und der Gültigkeit unserer Erkenntnisse *Deus ex machina* das Ungereimteste ist, was man nur

wahlen kann, das ausser dem betrüglichen Zirkel in der Schlussreihe noch das Nachteilige hat, dass er jeder Grille oder andächtigem oder grüblerischem Hirngespinnst Vorschub gibt".¹⁸ És még azt is, hogy „Zu sagen, dass ein höheres Wesen in uns schon solche Begriffe und Grundsätze (azaz, hogy Kant a szintetikus ítéleteket a priorinak nevezi) weislich gelegt habe heisst alle Philosophie zugrunde richten”.¹⁹ És az egész „tisza ész kritikája” és Kant egész „világnézete” ezen a fundamentumon nyugszik. Honnan származhat Kantnak az a meggyőződése, hogy a Deus ex machina vagy a „höheres Wesen” a legértelmetlenebb feltevés, melynek elfogadása alapjaiban rombolná szét a filozófiát? Kant, mint közismert, több ízben maga is megismételte, hogy a metafizikai problémák az Isten, a lélek halhatatlansága és a szabadság problémájában foglalkozhatók össze. Azonban ilyen előzmények után, mit mondhat a filozófia Istenről? Ha előre ismert, hogy a Deus ex machina, a höheres Wesen a legértelmetlenebb feltevés, ha az ember előre „tudja”, hogy a legfőbb lénynek az életbe való beavatkozását megengedni annyit jelent, hogy mindenféle filozófiának vége – a metafizikának már többet nincs is mit tennie. Már előre sugalmazták neki, hogy Isten – Isten nyomán pedig a lélek halhatatlansága is, és a szabad akarat is önkényes kitalálás és képzelődés (Hirngespinnst und Grille),²⁰ következésképpen pedig maga a metafizika is csupán a legteljesebb önkény és képzelődés. De, ismét megkérdezem, ki sugalmazta Kantnak (de hiszen Kant – ez „mind mi vagyunk”, Kant „mindannyiunk” nevében beszél) az ilyen szilárd meggyőződést? Kit kérdezett meg a Deus ex machináról, azaz a „höheres Wesen”-ről? Egyetlen válasz van: Kant úgy értelmezte a filozófiát (ő is, mint ahogy mi is mindannyian), mint eszméletet, mint „Besinnen”-t. Az eszmélet feltételezi, hogy az, amire feleszmélünk, örökre változatlan struktúrájú, és hogy sem az embernek, sem a „legfőbb lénynek” nem adatott meg, hogy kitörjön a nem az általa és nem a számára felállított „létrend” hatalmából. Bármilyenek is bizonyult ez a magától kialakult rend – ez megmásíthatatlanul-adott, melyet el kell fogadni és amely ellen nem lehet harcolni. A harcnak maga az eszméje Kant számára (és mindannyiunk számára) értelmetlennek és megengedhetetlennek tűnik. Nemcsak azért megengedhetetlen, mert előre kudarca ítéltünk, hogy az ilye harc reménytelen – de még azért is, mert erkölcsstelen, engedetlenségünkről, lázadásünkről, önzőségünkről tanúskodik (szeszély, önkény, képzelődés – mondja Kant, akinek, mint ahogy mindannyiunknak, ezt sugalmazták és azért pontosan tudja, hogy mindez sokkal rosszabb, mint a szükségszerűség, az engedelmesség, a törvényszerűség). És, valóban, csak fel kell eszmélni, amint hirtelen világossá válik (intuíciók), hogy nem lehet és nem kell harcolni, hogy engedelmeskedni kell. Az „örök rend”, mint a kígyókkal körülfont Medúzafej, nemcsak az emberi akaratot, de az emberi észet is megbénítja. És mivel a filozófia mindig „eszmélet” volt, és mindmáig is az, így minden végső igazságunk nem felszabadítónak, hanem

18 Ám ismereteink eredetének és érvényességének meghatározásában a Deus ex machina a lehető legnagyobb képtelenség, s túl azon, hogy ismereteink következtetési sorában körbenforgáshoz vezet, az a hátránya is megvan, hogy kezére jár minden rigolyának, ájtatos és tépelődő agyrémnek. (Vidrányi Katalin ford.)

19 Azt mondani, hogy a Legfőbb Lény már bölcsen belénk helyezte az ilyen fogalmakat és princípiumokat, ez mindenféle filozófia gyökeres megsemmisítését jelenti.

20 agyrém és rigolya

gúzsbakötőd igazságnak tűnik. A filozófusok sokat beszélnek a szabadságról, de közülük szinte senki nem merte a szabadságot kívánni, s mindannyian a szükségszerűséget keresték, mely véget vet mindenféle kutatásnak, mivel semmivel nem számol (hé ananké ametapeiszton ti einai – így fogalmazta meg Arisztotelész). A Medúzával és annak kígyóival (az arisztotelészi ananké, melyet neki is és Kantnak is a szeszélytől és a képzelődéstől való félelem sugallt) csak az harcolhat, aki bátorságot talál magában ahhoz, hogy feleszmélés nélkül menjen előre. És, következésképpen, a filozófiának nem eszméletnek, nem Besinnenek kell lennie, ahogy minket gondolkodni tanítottak, – az eszmélet mindenféle filozófia vége, – hanem merész készséggel előre menni, semmivel nem számolva, és semmire nem eszmélve. Ezért mondja az isteni Platón: panta gar tolméton – mindent merni kell, nem félve, tette hozzá, szégyentelen hírnökét keltik. Ezért hagyta ránk Plótinosz is végrendeletként: agón megisztosz kai eszkatosz taisz pszükhaisz prokeitai – nagy és végső küzdelem vár a lelkekre. A filozófia – nem Besinnen, hanem harc. És ennek a harcnak nincs és nem is lesz vége. Isten Országá, amint meg van írva, erőszakkal ragadtatik el.

LXVII.

TUDATTAL RENDELKEZŐ KÖVEK. Spinoza azt hangoztatta, hogy ha a kő tudattal rendelkezne, akkor úgy tűne neki, hogy szabadon esik a földre. Azonban Spinoza tévedett. Ha a kő tudattal rendelkezne, akkor meg lenne győződve arról, hogy minden létező kötermészet szükségszerűségének következtében esik. „Ebből az következik”, hogy a szükségszerűség eszméje csak a tudattal megáldott kövekben merülhetett fel és szilárdulhatott meg. És, mivel a szükségszerűség eszméje oly mély gyökeret vert az emberi lelkekben, hogy mindenki számára világelöttinek és mindennél előbb teremtettnek tűnik – nélküle pedig sem a lét, sem a gondolkodás nem lehetséges – így ebből szintén azt a következtetést kell levonni, hogy az emberek hatalmas, túlnyomó része – nem ember, ahogy tűnik, hanem tudattal rendelkező kő. És ez a többség, ezek a tudattal megáldott kövek, akiknek mindegy, viszont akik kőtudatuk törvényei szerint gondolkodnak, beszélnek és cselekszenek, éppen ők hozták létre azt a miliót, azt a környezetet, amelyben az egész emberiségnek élnie kell, azaz nemcsak a tudattal rendelkező és nem rendelkező köveknek, hanem az élő embereknek is. A többséggel nagyon nehéz harcolni, csaknem lehetetlen, különösen annak következtében, hogy a kövek jobban alkalmazkodtak a földi létezés körülményeihez és mindig könnyebben maradnak életben. Úgyhogy az embereknek kell alkalmazkodniuk és igazodniuk a kövekhez és igazságnak, sőt jónak azt kell tartaniuk, ami a kőtudatnak igazságnak és jónak tűnik. Úgy látszik, hogy Kant idézett elmékedéseit a Deus ex machináról, valamint a spinozai sub specie aeternitatis seu necessitatis-t is, mint ahogy minden eszménket a kényszerítő igazságról és a kényszerítő jóságról az élő embereknek a velük összekeveredett kőtudattal megáldottak sugallják.

LXVIII.

DE SERVO ARBITRIO. Bár a hagyomány szerint Szókratész, amikor Platón első műveit olvasta, azt mondta: mennyi mindent hazudott össze ez az ifjú rólam, Platón mégis sok igazságot mondott el nekünk Szókratészről. Szókratész védőbeszédének módját és tartalmát szerintem helyesen közvetítette az Apológiában. Szókratész bizonyára megmondta bírának, hogy elfogadja ítéletüket. Nyilvánvalóan démona óhaja szerint arra kényszerült, hogy engedelmeskedjen az ítéletnek, melyet igazságtalannak és felháborítóknak tartott, nem látszólag, hanem lélekben kellett engedelmeskednie. És mindazonáltal, ha Szókratész engedelmeskedett is, ez bennünket egy cseppet sem kötelez engedelmességre. Ránk marad a jog – ki tudja? – még annak lehetősége is, hogy Szókratészt a sors hatalmából kiragadjuk mindannak ellenére, amit mondott, sőt óhaja ellenére is. Akarata ellenére kiszakítani őt az athéniek kezéből. És ha mi (vagy nem mi, hanem valaki, aki erősebb nálunk) erővel kitépné: vajon ez azt fogja jelenteni, hogy megfosztottuk az „akarata szabaságától”? Mintha megfosztottuk volna: megkérdése nélkül, akarata ellenére téptük ki. És mégsem vettük el tőle az „akarata” – visszaadtuk neki... Sapientia sat vagy még tovább kell magyarázni? Hogyha nem elég – hozzáfűzöm: Luther minden tanítása a servo arbitrioról, Kálviné az eleve elrendelésről, sőt még Spinozáé is a „szükségyszerűségről” csak arra ment ki, hogy elűzzék Szókratésztől démonát, amely azt sugalmazta neki, hogy a sorsnak nem félelemből, hanem a lelkiismeret miatt kell engedelmeskedni. Arisztotelésznek, természetesen, igaza van, mikor azt állítja, hogy a szükségyszerűség nem hallgat a meggyőzésekre. De vajon ebből az következik-e, hogy a szükségyszerűséget teljes szívből és lélekből kell szeretni, és a lelkiismeret miatt alá kell vetnie magát? Ha a félelem miatt – úgy más a helyzet, de a lelkiismeret mindig ellene lesz mindenféle kényszernek. És „lelkiismeretünk”, az a lelkiismeret, mely „meghódolni” és „beletörődni” tanít, csupán maszkírozott és külsejét megváltoztatott félelem. Úgyhogy ha sikerül elűldöznünk Szókratésztől démonát, ha mi (vagy megint csak: nem mi, az ilyen feladat meghaladja képességeinket) erővel kiragadjuk őt a „történelem” kezéből és hatalmából, csupán visszadjuk a szabadságot neki, melyet élő ember, lelke mélyén (abban a mélységben, amelyig „lelkiismeretünk” fénye és minden fényünk soha nem jut el és ahol a démonok hatalma megszűnik) a világon mindennél többre értékkel és mindennél jobban szeret – még akkor is értékkel és szeret, mikor mindenki füle hallatára önkénynek, szeszélynek, kapzsiságnak bélyegzi meg.